

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Bakalářská práce

2012

Matěj Hon

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Matěj Hon

**Možnosti politické participace romské
menšiny v České republice**

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Matěj Hon**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Blanka Říhová, CSc.**

Rok obhajoby: 2012

Bibliografický záznam

HON, Matěj. *Možnosti politické participace romské menšiny v České republice*. Praha, 2012. 45 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí bakalářské práce Prof. PhDr. Blanka Říchová, CSc.

Abstrakt

V práci si autor klade otázku, jaký charakter mají pokusy romských elit v ČR o politickou participaci a jaký je jejich potenciál. Předpokládá přitom, že větší naději na úspěch mají ty proudy v rámci romského etnoemancipačního hnutí, které se nevymezují ostře proti okolní společnosti. Shrnuje základní fakta o historii Romů na území České republiky s přesahem do středoevropského kontextu. Sleduje přitom faktory relevantní pro zkoumání politických projevů Romů. Následně charakterizuje vlastní chápání etnicity mezi romskou populací a dokládá, že větší význam mají pro kolektivní identifikaci většiny Romů spíše příbuzenské a subetnické skupiny. Teoretická část se zabývá vybranými autory, kteří se zapojili do diskusí o multikulturalismu, a to jak na obecné, mezinárodní úrovni, tak na úrovni české, se zaměřením právě na romskou problematiku. V závěrečné kapitole se autor snaží aplikovat všechny popsané poznatky na tři nejvýraznější romské projekty, skrz které se romské elity zapojily do veřejného dění. Jedná se o *Svaz Cikánů-Romů* z přelomu 60. a 70. let, o *Romskou občanskou iniciativu*, stranu působící v 90. letech, a občanské sdružení *Společenství Romů na Moravě* působící od 90. let dodnes.

Abstract

In this thesis, the author raises the following question: What is the nature of the efforts of Romani elites at political participation in the Czech Republic and what is their potential? He presupposes that those currents of the Roma ethno-emancipation movement that are not defined sharply against the surrounding society are in a better

position. He summarizes the basic facts from the history of the Roma in the Czech Republic with an overlap into the Central European context. He monitors the factors relevant to the examination of political acts of the Roma and subsequently characterizes their own understanding of ethnicity, showing that kinship and sub-ethnic groups are more important for the collective identification of most of the Roma. The theoretical part deals with selected authors who participated in the discussions on multiculturalism, both on the general, international, and on the national level, with special focus on Roma issues. In the final chapter the author tries to apply all the described knowledge to the three most significant projects of the Roma, through which the Romani elites engage in public affairs in the Czech Republic. They are the *Union of Gypsies-Roma* from the break of 1960s and 1970s, the *Roma Civic Initiative*, a party active in the 90s, and a civic association called *Association of Roma in Moravia*, active since the 90s until today.

Klíčová slova

Romové, integrace menšin, politická participace, politické strany, etnické menšiny, multikulturalismus, česká politika

Keywords

Roma, integration of minorities, political participation, political parties, ethnic minorities, multiculturalism, Czech politics

Rozsah práce: 88 068 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17. 5. 2012

Matěj Hon

Poděkování

Mé díky patří především paní profesorce Říchové za její kritické připomínky, nápady a doporučení, dále pak Petře A. Beránkové za podporu a pečlivou kontrolu a Haně Rambouskové za korekci anglického abstraktu a závěru.

Úvodem

Problematika politické participace romských komunit v České republice je vzhledem k narůstajícímu počtu otevřených projevů rasové nenávisti velice aktuální. Z tohoto důvodu bych rád věnoval svou bakalářskou práci otázkám týkajícím se možností politické participace Romů jakožto svébytného aspektu romské problematiky.

Nefunkční participace Romů na českém politickém dění je poměrně specifickým problémem a v diskusích o možnostech integrace romské menšiny jde stále o spíše okrajové téma. Přesto se domnívám, že jde o neoddelitelnou součást klíče k řešení našich problémů.

Člověk nebo komunita, která nedokáže efektivně využít prostředků demokratického státu k hájení svých práv (včetně práva na svou suverenitu v odlišnosti) je zcela zásadním způsobem znevýhodněna proti zbytku občanů. Lze tedy tvrdit, že výraznější zapojení Romů do naší demokracie může vést spolu s dalšími opatřeními k nápravě postavení této menšiny.

Výzkumná otázka

Ve své práci se pokusím odhalit a systematicky popsat překážky ztěžující romským komunitám účast na institucích tohoto státu. Poznatky o této problematice se poté pokusím zasadit do širšího kontextu možností obecné integrace romské menšiny.

Klíčovou otázkou, k jejímuž zodpovězení bude celá práce směřovat, je, jak může úspěšný postup v politické integraci Romů zlepšit celkové společenské postavení jejich komunit, zda a za jakých okolností je takový posun vůbec možný.

Očekávaný postup práce

Studium předcházející sepsání samotného textu bude obnášet detailnější seznámení s příslušnými faktografickými prameny, popisujícími vývoj situace romské komunity v ČR, resp. těch jejích aspektů, které jsou relevantní k mému tématu. To znamená nejen samotný vývoj pokusů o politickou reprezentaci romské menšiny, ale i

širší kontext zahrnující její historii na našem území a kulturní souvislosti, které získávají jasné kontury při konfrontaci s většinovou společností.

Nabyté poznatky bude poté nutno posoudit prizmatem základních politologických teorií (systematická analýza, behaviorismus, teorie komunikace atd.) a vyhodnotit jejich vhodnost pro posuzování zkoumané problematiky.

Na základě takto zvoleného teoretického konceptu poté dojde k vyhodnocení možností romské participace a k pojmenování základních překážek, které brání úspěšné politické integraci (a tudíž i integraci celkové) romské minority do českého prostředí.

Očekávané závěry

Vzhledem k percentuelnímu zastoupení Romů v české populaci a vzhledem k jejich značné nejednotě, očekávám potvrzení předpokladu, že reprezentace Romů prostřednictvím etnické politické strany není za současných podmínek možná.

Domnívám se ale, že se mi podaří alespoň v hrubých obrysech představit alternativní možné cesty. Samotná fungující reprezentace romské menšiny je vzdálený a vysoký cíl, jehož hledání může text rozsahu bakalářské práce jen stěží výrazně posunout.

Očekávám nicméně, že se mi na základě studia faktů i textů autorů, kteří se touto problematikou zabývají, podaří nastínit možnosti dalšího vývoje a pojmenovat některé zásadní kroky, které přímo k cíli nevedou, ale bez nichž se při řešení problému neobejdeme.

Plánovaná struktura textu

ÚVOD

- vymezení tématu, formulace hlavních otázek a hypotéz, předestření obsahu práce
- shrnutí dosavadního stavu výzkumu daného tématu

ROMOVÉ NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY

- širší kontext romské problematiky na území České republiky
- stručná historie romských komunit v relevanci k výzkumné otázce
- obecnější popis současného stavu soužití neromské většiny s romskou menšinou

VÝZNAM POLITICKÉ PARTICIPACE MENŠIN

- shrnutí obecných teoretických poznatků o významu politické integrace pro další rozvoj menšinových komunit
- příklady různých trendů v této oblasti, které se v Evropě již prosadily, představení možné klasifikace politických aktivit menšin

HISTORIE POLITICKÉ PARTICIPACE ROMŮ V ČR

- zařazení romské problematiky do klasifikace z předchozí kapitoly
- shrnutí historického vývoje vztahu romských komunit k veřejné sféře v českém prostředí

ROMSKÁ POLITIKA V POJETÍ MODERNÍCH POLITOLOGICKÝCH TEORIÍ

- představení možných teoretických pojetí zkoumané problematiky
- volba nejvhodnější teoretické koncepce

PERSPEKTIVY NEJEN POLITICKÉ INTEGRACE ROMŮ V ČR

- vyvození možných závěrů na základě předchozí kapitoly
- nastínění možných vizí dalšího vývoje problematiky, klasifikace nejdůležitějších aspektů tohoto vývoje

ZÁVĚR

- stručné shrnutí hlavních poznatků
- jasné odpovědi na otázky formulované v úvodu
- zhodnocení původních hypotéz

Orientační seznam literatury

BARŠA, Pavel. *Národní stát a etnický konflikt : politologická perspektiva*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 329 s.

BARŠA, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 347 s.

BITTNEROVÁ, Dana; MORAVCOVÁ, Mirjam. *Etnické komunity v české společnosti*. Praha : Ermat, 2006. 411 s.

BITTNEROVÁ, Dana; MORAVCOVÁ, Mirjam. *Etnické komunity: elity - instituce - stát*. Praha : Ermat, 2006. 411 s.

DAVIDOVÁ, Eva. *Romano drom : Cesty Romů 1945 - 1990*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 273 s.

- JAKOUBEK, Marek; BUDILOVÁ, Lenka. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. 359 s.
- JAKOUBEK, Marek; BUDILOVÁ, Lenka. *Romové a cikáni - neznámí i známí : interdisciplinární pohled*. Voznice : Leda, 2008. 342 s.
- LAUBEOVÁ, Laura. *Požadavky na politickou autonomii romského národa v Evropě 21. století*. Praha : FSV UK, 2006. 44 s.
- NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. 129 s.
- PEČÍNKÁ, Pavel. *Romské strany a politici v Evropě*. Brno : DOPLNĚK, 2009. 196 s.
- SARTORI, Giovanni. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci*. Praha : Dokořán, 2005. 134 s.
- VAŠEČKA, Michal. *Rómské hlasy : Rómovia a ich politická participácia v transformačnom období*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002. 167 s.
- VERMEERSCH, Peter. *The Romani movement : minority politics and ethnic mobilization in contemporary Central Europe*. New York : Berghahn Books, 2006. 261 s.

Obsah

ÚVOD.....	2
1. FORMOVÁNÍ SPOLEČENSKÉ POZICE ROMŮ V PRŮBĚHU DĚJIN.....	5
1.1 MIGRACE Z BALKÁNU DO STŘEDNÍ EVROPY (11. – 16. STOLETÍ)	5
1.2 MEZI PRONÁSLEDOVÁNÍM, ŠIKANOU A KULTURNÍM ÚTISKEM.....	7
1.3 PRVNÍ REPUBLIKA, JEJÍ PÁD A ROMSKÝ HOLOCAUST ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY	8
1.4 ROMOVÉ V ÉŘE SOCIALISMU	9
1.5 NOVÁ ZKUŠENOST DEMOKRACIE.....	12
1.6 SHRNUÍ.....	13
2. ROMOVÉ A JEJICH IDENTITA	14
2.1 MEZI ETNICKOU KATEGORIÍ A NÁRODEM	17
2.2 SEBEIDENTIFIKACE ROMSKÝCH ELIT	19
2.3 ROMSTVÍ: PRIMÁRNÍ NEBO SEKUNDÁRNÍ IDENTITA?	20
3. DEBATY O MULTIKULTURALISMU	21
3.1 KOMUNITARISTICKÝ A INDIVIDUALISTICKÝ MULTIKULTURALISMUS A SARTORIHO PLURALISMUS ..	22
3.2 ČESKÉ DISKUZE NA TÉMA ROMSKO-ČESKÉHO SOUŽITÍ	27
3.2.1 <i>Romský nacionalismus</i>	28
3.2.2 <i>Jakoubkův asimilacionismus</i>	29
3.2.3 <i>Baršův „inkluzivní“ multikulturalismus</i>	30
4. DOSAVADNÍ ROMSKÉ POLITICKÉ PROJEKTY V KONTEXTU TEORIE MULTIKULTURALISMU	32
4.1 SVAZ CIKÁNŮ-ROMŮ	32
4.2 DVA TÁBORY: NACIONALISMUS VS. INTEGRACE.....	34
4.3 SHRNUÍ.....	39
ZÁVĚR	41
SUMMARY	42
POUŽITÁ LITERATURA.....	44

ÚVOD

Jedním z problémů, se kterými se dlouhodobě potýká česká společnost, je vztah majority a romské menšiny. Nevyřešený problém generuje na obou stranách řadu negativních jevů. Jsme svědky projevů vzrůstajícího rasismu, který je často podněcován tendenčním chováním českých médií. Ta zvýrazňují negativní zprávy o Romech a označují je za „nepřizpůsobivé“. Na druhé straně neřešené sociální problémy v mnoha místech s vysokou koncentrací romského obyvatelstva vedly ke vzniku vyloučených lokalit se všemi negativními rysy. Neochota velké části Romů začleňovat se do většinové společnosti je současně *důsledkem* i *příčinou* všeobecně se vzdmáhající xenofobie. Tento začarovaný kruh se ocitá v jádru celého problému a v posledních měsících, kdy roste napětí především na severu Čech, můžeme vidět, že neschopnost z tohoto kruhu vykročit začíná přerůstat v nevídanou agresi na obou stranách.

Z tohoto důvodu je nutné se zabývat otázkami spjatými s Romy v České republice. Je nutné hledat cesty, které nejen že předejdou násilí, ale které obecně povedou k vzájemnému uznání mezi občany tohoto státu. Angažmá romských elit ve správě věcí veřejných je zajisté jednou z cest. Je třeba, aby se Romové stali běžnými účastníky veřejných debat, aby romští předáci byli vidět v českém veřejném prostoru. Je to nezbytné pro eliminaci vlastního pocitu vyloučení, který z Romů v ČR dělá občany druhé kategorie. Zároveň je to nezbytné pro správnou formulaci cílů, které by měl stát v této problematice sledovat. Proto se pokusím představit možnosti romské politické participace.

Ve své práci se zaměřuji na zodpovězení následujících otázek: *Jaký charakter měly dosavadní významné politické projevy Romů? Které rysy těchto projevů úspěšně reflektovaly situaci a potřeby této menšiny?* Hlavní hypotézy jsou přitom tyto: Vzhledem k absenci sociální struktury postihující a sjednocující celou romskou menšinu jsou nereálné nacionalistické projekty a snahy o ustavení vlastní etnické strany. Lepší předpoklady k úspěchu mají dílčí projekty jednotlivých skupin usilujících o spolupráci se státními institucemi jinými cestami než skrze volby.

K pochopení současných vztahů mezi Romy a majoritou je nutné mít základní povědomí o dějinách této etnicky vymezené menšiny. Proto svůj výklad začínám stručným shrnutím historie Romů na našem území. V další kapitole věnuji pozornost

vlastnímu vnímání etnicity mezi samotnými Romy a kladu si otázku, do jaké míry je pro ně identifikace s romstvem určující. Třetí kapitola shrnuje základní argumenty v debatách o multikulturalismu, které hodlám použít při hodnocení romských politických projevů. Konečně v poslední kapitole popisují nejvýraznější romské projekty, které měly ambice zasáhnout do politických debat o Romech v ČR, a aplikují na ně zjištění z předchozích kapitol.

Téma obecného soužití Romů se zbytkem společnosti, ale i angažmá romských elit v české politice si v Česku našlo diskutéry mezi akademiky, aktivisty i samotnými Romy. Pravděpodobně nejbouřlivější diskuse na stránkách odborných časopisů a sborníků se odehrála mezi zastánci multikulturního přístupu a protagonisty asimilacionistického přístupu. V podstatě oba tyto tábory vycházejí z konstruktivistických pozic a odmítají romský nacionalismus. Na roli romských elit a některých prvků romské kultury se ale neshodnou, přičemž tento rozpor je zcela zásadní.

Podkladů pro diskusi existuje celá řada. Dějiny Romů v českých zemích podrobně mapuje ve svém díle historik Ctibor Nečas, klasičkami české romistiky jsou Milena Hübschmannová či Eva Davidová. Jakousi opozici této romistické „škole“ vytvořili po roce 2000 plzeňští antropologové Tomáš Hirt a Marek Jakoubek, představitelé asimilacionistického tábora. Politickým projevům romských elit na české i mezinárodní úrovni se velice detailně věnuje Pavel Pečínka, jehož práce mapují vývoj takřka všech romských organizací na našem území od *Svazu Cikánů-Romů* po marginální lokální sdružení v 90. letech.

Vzhledem k relativní citlivosti tématu považuji dále za nutné představit alespoň rámcová pravidla, kterými se řídím při užívání mnohdy hodnotově zatížených pojmů. Jedná se především o slova *Rom* a *Cikán*. Etymologie exonyma *Cikán* odkazuje k vesměs opovrhované a obávané maloasijské sektě *Atsinganoi* z 11. století. Po staletí užívané slovo bylo navíc dále spojováno především s těmi rysy romských komunit, které výrazně dráždily okolní obyvatelstvo. Například v některých slovanských dialektech se uchytilo sloveso *cigánit*, tedy lhát. Z těchto důvodů preferuji pojmy *Rom*, *romský* apod. Přesto má i tento termín své limity. Primárně se s ním neztotožňují všichni ti, které máme tendenci označovat za Romy. Jde například o německé Sinty, kteří trvají na tomto svém označení, ale i o celou řadu méně významných a těžko ohraničitelných

skupin, které sami sebe prostě vnímají jako *Cikány*. Proto zcela nezavrhuji ani tento výraz.

1. Formování společenské pozice Romů v průběhu dějin

Pokud se máme zabývat problematikou Romů v současné české společnosti, neobejdeme se bez základního přehledu o historii tohoto etnika ve středoevropském regionu. Co se týče geografického vymezení, cílem je postihnout především vývoj v Českých zemích. Neobejdeme se nicméně bez širšího středoevropského kontextu, jelikož naše území bylo vždy úzce provázáno se svým okolím. Nomádští Romové se navíc pohybovali napříč tímto regionem a sledování jejich dějin proto nemůžeme omezit jen na české území.

Vzhledem k našemu zaměření na možnosti politického projevu romských elit se musíme soustředit především na tři faktory. Prvním z nich je sociální struktura samotných romských skupin, ve které můžeme hledat odpověď na otázku, jakým způsobem je vůbec v romských kulturních vzorcích zakotven respekt k autoritě. Dalším je vztah Romů k většinové společnosti a třetím jsou postupy, které vůči nim prosazovala institucionalizovaná státní moc. Poslední dva aspekty po staletí zásadním způsobem utvářely romské chápání „gádžovského“ systému a stojí na pozadí opakovaně se vyhrocujícího vztahu vzájemné nedůvěry.

1.1 Migrace z Balkánu do střední Evropy (11. – 16. století)

První skupiny Romů se objevily na Balkáně v 11. století. Jejich předci pocházeli z Indie, kde patřili k nejnižší postaveným kastám, jejichž životní styl byl formován neustálou potřebou nových odbytišť jejich služeb a hledáním nových teritorií. Romové si jejich dědictví přinesli do Evropy. Součástí tohoto dědictví byl i pozůstatek neprostopného kastovního systému, totiž silný pocit vzájemné sounáležitosti v rámci velkorodin a jejich striktní vymezení vůči vnějším skupinám. Nedůvěra k bohatším, usedlým vrstvám obyvatelstva je ovšem komplementárním důsledkem téhož, totiž striktní vazby dané kasty k určitému způsobu života.

Z kočovnictví i z exotických kořenů romských skupin vyplývá i v mnoha ohledech zásadně odlišný hodnotový systém. Životní podmínky formovaly celou řadu

oblastí všedního života. Na rozdíl od usedlých zemědělců, jejichž život byl přísně svázán s přírodním cyklem, byli Romové zvyklí žít ze dne na den. Striktní pravidla dodržovaná uvnitř komunity byla vyvážena vlažným vztahem k zákonům okolní společnosti. Přísné rozlišování mezi rituálně čistými, řádnými členy skupiny, a nečistými, mezi které patřili i všichni „gádžové“, připouštělo různé podvody a přizivnictví ve vztahu k okolí.

Romové se ale poměrně rychle zorientovali v kulturním a hodnotovém systému usedlých domorodců a „vynalezli“ celou řadu „historek“ o svém původu,¹ které jim měly usnadnit pohyb po Evropě. Vykonstruovali obraz kajícníků, kteří se kdysi a kdesi dopustili vážných hříchů a nyní musí putovat světem křížem krážem a konat pokání. Jak píše Pavel Pečínka: „V užaslé středověké Evropě (...) se exotičtí Romové zpočátku těšili tolerancí“ [Pečínka 2003: 100]. Obraz kajícníků jim navíc zajistil i ochrannou ruku evropských vladařů, kteří jim vydávali glejty opravňující je k pohybu po jejich území [Nečas 2002: 20].

Romové se v této rané fázi po příchodu do střední Evropy (15. a začátek 16. století) pohybovali v organizovaných skupinách vedených různými vévody či vajdy.² Podléhali tedy svým vlastním autoritám, které měly nad svými skupinami například soudní pravomoc [Nečas 2002: 20]. Tento stav byl do značné míry legalizován evropskými panovníky. Ignacy-Marek Kamiński ve své studii věnované povaze autorit u romských skupin v Polsku dokonce naznačuje, že formálně bylo postavení romských předáků velmi vysoké. „Díky tomu, že získávali královské průvodní listiny a že jejich vůdcové byli oficiálně uznáváni jako osoby se stejným sociálním statusem jako místní aristokracie, získávali Cikáni snáze obdobná privilegia také v dalších evropských zemích, neboť panovníci si své dekrety obvykle vzájemně uznávali“ [Kamiński 2009: 124].

Romské skupiny tak tvořily uzavřená, samostatná společenství s vlastními pravidly a vlastními autoritami. Byly vnitřně suverénní a okolní společnost vnímaly především skrze poptávku po svých službách.

¹ Historik Ctibor Nečas uvádí příběh o egyptských předcích, kteří odpadli od víry a byli odsouzeni k vyhnanství, jiné zdroje mluví např. o neposkytnutí pomoci svaté rodině prchající do Egypta apod. Společným jmenovatelem je ovšem vždy obraz kajícného poutníka, který měl ve středověké křesťanské mentalitě výsadní postavení [Nečas 2002: 19].

² Vajda, maďarsky vévoda či kníže, je označení tradičně užívané pro autority v rámci jednotlivých romských komunit i mimo Maďarsko.

1.2 Mezi pronásledováním, šikanou a kulturním útlakem

Tato počáteční fáze vzájemného seznamování a vesměs bezkonfliktního soužití ovšem netrvala dlouho. V Českých zemích i dalších oblastech střední Evropy se během 16. století začala objevovat podezření z čarodějnictví nebo ze špionáže ve službách Turků. Element strachu z cizinců, objevující se ve střední Evropě a spojený s expanzí Osmanské říše, uvádí například David M. Crowe [Crowe 2003: 82]. Částečně oprávněné byly stížnosti na drobnou kriminalitu kočujících skupin, byť i zde se Romové stávali prvními obviněnými často bez jakýchkoli důkazů. Často byli obviňováni ze žhářství a jiného záškodnictví. Ctibor Nečas zmiňuje případ z roku 1578, kdy bylo na základě neobjasněného požáru v Prostějově pochytno, vězněno a mučeno téměř 150 Romů (většinou žen a dětí) podezřelých z různých zločinů spáchaných ve službách Turků. I přes podobné případy byly České země pro Romy zatím relativně bezpečným místem ve srovnání s jinými státy.

Situace se začala postupně zhoršovat po třicetileté válce a míra persekuce Romů kulminovala od přelomu 17. a 18. století. Tehdy byli Romové v Čechách postaveni úplně mimo zákon, takže vražda Roma nebyla považována za trestný čin. Muži byli běžně popravováni, ženy a děti mrzačeny uřezáváním uší a dalšími krutými způsoby [Nečas 2002: 28].

Další kapitolu romské historie (tentokrát na celém území habsburské monarchie) otevřela vláda Marie Terezie a Josefa II. Jejich cílem bylo civilizační povýšení Romů jako individualit přesně v duchu osvícenského humanismu. Romové byli i násilím usazováni, státní aparát se snažil o jejich asimilaci. Jejich životní styl a kultura byly považovány za příznak civilizačního opoždění a ve jménu zlepšení jejich vlastních životů měly být zapomenuty. Fyzické pronásledování a nelidské zacházení tak vystřídal útlak kulturní. V této souvislosti je ovšem vhodné zmínit, že právě tehdy došlo k usazení části moravských Romů. Jednotlivé rodiny už se sice usazovaly i v dřívějším období, ovšem až Josef II. systematicky prosazoval násilné přidělení kočujících Romů k zemědělským statkům.

V průběhu 19. století se vztah k Romům opět měnil od cílené asimilace směrem k nesystémovým opatřením a soustavné šikaně různých romských skupin. Od procesu sedentarizace, nastartovaného na Moravě už v průběhu 18. století a vystupňovaného pak osvícenskými reformami za Josefa II., bylo během 19. století zcela upuštěno. Převážná

část Romů v Českých zemích i po osvěcenských reformách dále kočovala, ale jejich životní styl se začal vlivem společenských změn měnit též. Jak opadala poptávka po tradičních romských řemeslech, čím dál víc kočovníků hledalo obživu na hraně zákona. To pochopitelně provokovalo okolní společnost a státní správu.

Snahy o systematické usazování proto vystřídala série opatření explicitně zaměřených³ na znepříjemnění kočovného života Romů. V 50. letech 19. století rakouská vláda vydala domovní zákon, podle kterého měly být „označovány skupiny kočovných Romů ve snaze o jejich usazení a kontrolu jejich pohybu“ [Crowe 2003: 84]. Celkový dopad tohoto a dalších zákonů lze ovšem označit za problematický. Romové byli vesměs považováni za obtížné cizince. Kočující skupiny z okolních zemí byly vyháněny za hranice, kočovné skupiny v rámci země byly poháněny zpět do obcí, odkud přišly. Nemajetným rodinám byly odebírány děti, dospělí byli zavíráni do káznic [Nečas 2002: 52].

Staletí útlaku (ať už fyzického či kulturního) a segregace vyhrotila romskou averzi k institucím většinové společnosti. Násilné usazování omezovalo možnosti obživy úzce spjaté s nomádkým způsobem života a podněcovalo tak kriminalitu v řadách Romů, která opět stupňovala vzájemné napětí mezi jimi a zbytkem společnosti. Stejně tak destruktivně působila v tomto ohledu průmyslová revoluce, která postupně nahradila drobné řemeslníky tovární velkovýrobou. Romští kočovníci tak definitivně přicházeli o odbytí své služby, přičemž transformace jejich ekonomických aktivit se neobešla bez komplikací.

1.3 První republika, její pád a romský holocaust za druhé světové války

Na byrokratickou šikanu (nucené postrky od obce k obci, odebírání dětí nemajetným apod.) a vyhrocené vztahy s neromským obyvatelstvem navázala po první světové válce a rozpadu habsburské monarchie i první Československá republika. Především agrární strana reprezentující venkovskou střední třídu byla hlasatelkou požadavků na různá

³ Nečas dokládá toto otevřené zaměření závěrečnou větou výnosu předlitavského ministerstva vnitra z roku 1888: „Čím více budou cikáni ve své nevázanosti znepokojováni a rušeni, tím více se budou vyhýbat krajům, kde v jejich spořádaných poměrech není pro tuláky více místa“ [Nečas 2002: 52].

protiromská opatření. Realizace těchto představ nabírala konkrétní podobu v průběhu 20. let. Debaty nakonec vyústily v přijetí zákona č. 117/1927 Sb. o potulných cikánech.

Zákon byl zaměřen na regulaci kočovnictví a potulky, přičemž ani jedno nebylo řádně definováno a zákon tak mohl být později zneužit i proti usedlým, integrujícím se skupinám romského obyvatelstva. Dával policejním orgánům možnost registrovat kočující osoby a vydávat jim tzv. cikánské legitimace. Právě tyto průkazy byly později vystavovány „i ostatním Romům, takže se stávaly konkrétním důkazem diskriminace romského etnika jako celku“ [Nečas 2002: 62]. Prostřednictvím registrací, cikánských legitimací a kočovnických listů byl institucionalizován útlak obyvatelstva se specifickým životním stylem typickým právě pro Romy. Zákon byl ovšem na hraně ústavnosti, neboť implicitně obsahoval možnost zneužití k omezování osobní svobody kočovníků, ale konečně i usedlých Romů.

Zásadní mezník v dějinách Romů v Čechách a na Moravě znamenal konec první Československé republiky. Německá okupace a holocaust de facto zlikvidovaly původní české romské komunity, ať už se jednalo o české kočovníky či moravské usedlé Romy. Protektorátní opatření namířená proti Romům přitom částečně navázala na prvorepublikovou legislativu. Registry a cikánské legitimace posloužily jako prvotní kritérium pro vymezení romské populace.

Romové byli internováni v cikánských táborech v Letech u Písku a v Hodoníně, přičemž je nutné poznamenat, že většinu personálu, používajícího velice nehumánní praktiky, tvořili Češi. Přístup pohlavárů k internovaným Romům byl podle všeho velmi krutý, vězni se nacházeli v příšerných hygienických podmínkách, sužováni nejrůznějšími chorobami. Většina Romů byla poté deportována do Osvětimi. Válku přežil jen zlomek původní české a moravské romské populace. Eva Davidová uvádí jen desítky jedinců z usedlé romské populace [Davidová 2004: 11].

1.4 Romové v éře socialismu

České země po druhé světové válce zažily nevídaně bouřlivé demografické změny. Z velikých oblastí v pohraničí byly odsunuty miliony Němců. Celé regiony včetně velkých průmyslových měst se tak ocitly bez obyvatelstva. Nový prostor lákal kolonisty z českého vnitrozemí i ze Slovenska. Slovenské Romy během válečných let nepotkal tak krutý osud jako Romy české a moravské. Romské osady na východním Slovensku

byly ovšem po válce vystaveny ještě větší bídě, než jaká v nich byla obvyklá. Snaha uniknout z beznaděje tohoto prostředí proto vedla i celou řadu Romů k cestě do českého průmyslového pohraničí.

Cikánská migrace⁴ ovšem nebyla jednotným procesem. Motivace jednotlivých migrantů byly různé, stejně tak jako okolnosti jejich stěhování. Tyto rozdíly se později odrazily i v různých způsobech začleňování jednotlivých rodin do okolní společnosti a potažmo do veřejného života.

Eva Davidová [Davidová 2004: 148, 159] i Ctibor Nečas [Nečas 2002: 86] v této souvislosti zmiňují kontrast mezi Českým Krumlovem a Ostravou, dvěma významnými cílovými lokalitami romské poválečné migrace. Obě města jsou přitom charakteristickými reprezentanty dvou rozdílných typů lokalit, které formovaly osudy migrujících skupin Romů. V obou případech přitom autoři zmiňují propastný rozdíl mezi českým městským prostředím a původními romskými osadami na východním Slovensku.

Způsob migrace východoslovenských Romů do Českého Krumlova se vyjímal přenesením celých širších příbuzenských sítí, což mělo i přes řadu negativních průvodních jevů jeden zásadní dlouhodobý pozitivní efekt. Eva Davová píše, že Český Krumlov je „výjimečný tím, že se zde romské osídlenecké rodiny v naprosté většině opravdu stabilizovaly“ [Davidová 2004: 155], a není náhodou, že Pavel Pečínka na jiném místě uvádí Český Krumlov jako jedno z míst, kde se Romové aktivně snaží participovat na komunální politice. Romové si v tomto případě uchovali vlastní autority a řád, navenek ale byli schopni akceptovat pravidla majoritní společnosti, včetně pravidel veřejného života [Pečínka 2004: 37, 43, 48].

Osud Ostravska je typický spíše pro většinu nových romských lokalit, vesměs pro celé průmyslové pohraničí. Obtížná adaptace vedla nově příchozí Romy často k návratům do jejich vlasti, ovšem vztahy mezi původními komunitami a migranty se dále komplikovaly. Pro Romy v průmyslových regionech bylo těžké stabilizovat svou společenskou pozici, což pochopitelně vedlo i ke komplikacím ve vztahu k ostatní populaci.

⁴ Vedle hlavního proudu migrace z východního Slovenska zde bylo ještě několik vesměs marginálních. Z nich nejznámější je případ Olašských Romů kočujících v rámci širšího regionu, kteří po válce mířili do válkou relativně nepoznamenaných Čech.

Následující období 50. a 60. let bylo typické snahou režimních orgánů o úplnou asimilaci Romů. K tomu byly nekompromisně užívány nástroje charakteristické nekoncepčností a značnou povrchností, nerespektující pravidla sociálního života Romů.

V roce 1958 byl přijat zákon č. 74/1958 Sb.⁵ o trvalém usídlení kočujících osob. Na jeho základě bylo provedeno násilné usazení kočujících skupin v únoru 1959, které nejenže znamenalo nepřiměřený zásah do života dosud kočujících skupin, ale navíc postihlo i řadu Romů usedlých, kteří se pouze přesouvali mezi svou rodnou osadou na Slovensku a svým zaměstnáním v Česku. Podobně destruktivní byl v druhé polovině 60. let nucený rozptyl Romů z míst jejich velkého soustředění na základě vládního usnesení č. 502/1965. V roce 1967 se tak přesunulo z východního Slovenska do Českých zemí přes 3000 osob [Davidová 2004: 212]. Těmito necitlivými zásahy do života romských komunit došlo k oslabení důležitých příbuzenských vazeb a interních autorit romských předáků.

Zásadní obrat v romské politice socialistického státu přineslo až společenské uvolnění druhé poloviny 60. let. Na éru nuceného rozptylu tak v roce 1969 v podstatě přímo navázala spolupráce režimních orgánů s nově vzniklým *Svazem Cikánů-Romů*. Obrat byl zásadní především proto, že k řešení problémů Romů byli sami Romové přizváni. Kromě toho se posunulo hlavní vyznění romské politiky od nucené asimilace k začlenění Romů do většinové společnosti jako kulturně specifické skupiny „na základě jejich odlišností, včetně respektování romských pozitivních etnických specifik“ [Davidová 2004: 214]. Pozitivní posun se ovšem odehrál především v proklamativní rovině, reálné ambice státní správy na všech úrovních byly daleko nižší.

Disent, zdroj pestré, byť nikoli striktně odborné kritické reflexe tehdejší společnosti, se vyjádřil k reálným výstupům této integrační politiky skrze dokument *Charty 77 O postavení romských spoluobčanů*. Jeho autoři Jan Ruml, Zdeněk Pinc a Václav Havel v něm vyjadřují znepokojení nejen nad necitlivým přístupem státních orgánů, ale i nad latentním rasismem české společnosti, ze kterého do značné míry politika podporující spíše segregaci než integraci vyplývala [Císařová 2007].

Svaz Cikánů-Romů, který měl potenciál využít změn v deklarovaném přístupu k Romům, byl po čtyřech letech svého fungování rozpuštěn. Eva Davidová se domnívá, že reálnými důvody pro zrušení *Svazu* byly jeho přílišné ambice a politicky nepřijatelný požadavek ustavení romské národnosti (byť se vše odehrávalo v mantinelech

⁵ Zrušen zákonem č. 175/1990 Sb.

stanovených loajalitou k režimu) [Davidová 2004: 216]. Na druhou stranu je ovšem potřeba zmínit i kritičtější pohled reprezentovaný například Annou Jurovou či Petrem Uhlem [Pečínka 2003: 110], kteří připouštěli reálně selhání přidružených hospodářských organizací *Butiker* na Slovensku a *Nevodrom* v Česku. Celý projekt *Svazu Cikánů-Romů* a jeho slovenské varianty *Zväzu Cigánov-Rómov* byl podle těchto kritických hlasů zneužit k manipulaci Romů a přebujel v neefektivní byrokratickou instituci. Po zrušení *Svazu* v roce 1973 ovšem v každém případě ustává snaha řešit romské problémy se samotnými Romy a celá agenda se přesouvá opět do rukou představitelů většinové společnosti.

Období normalizace je charakterizováno již zmíněným rozporem mezi progresivně formulovanými záměry režimu a jeho reálnými výstupy. Ty měly v extrémních případech podobu například nedobrovolných sterilizací romských žen s destruktivními dopady na jejich rodiny či kriminalizací některých přirozených rysů romského sociálního života (například dřívějšího zahájení sexuálního života) [Pečínka 2003: 105].

Ve druhé polovině 80. let se ruku v ruce s uvolněním společenských poměrů opět objevuje vrstva romské inteligence usilující o uznání kolektivní romské identity a o zapojení Romů do rozvoje jejich sociálního i kulturního života. Na těchto základech se ihned po pádu komunistického režimu začíná formovat první úspěšný politický projekt Romů v demokratických poměrech, totiž *Romská občanská iniciativa*.

1.5 Nová zkušenost demokracie

Poslední etapa dějin Romů v Českých zemích je charakteristická jistou dvojakostí. Demokratizace poměrů na jedné straně vedla k uvolnění hlasů kritických k dosavadnímu způsobu intervencí do života romských skupin, na druhé straně se uvolnil i onen latentní rasismus, kterého se obávala Charta 77.⁶

⁶ „Cikáni-Romové splynou v obecném povědomí (...) a nakonec je ještě budou represivní orgány (...) chránit před lidmi, kteří budou proti těmto orgánům prosazovat humanitu“ [Císařová 2007], píše se v dokumentu č. 23 Charty 77, který mimo jiné varuje před tímto paradoxem, kdy liberalizace poměrů může znamenat existenční ohrožení romské menšiny.

Kromě toho s pádem režimu skončila politika plné zaměstnanosti, která zajišťovala práci i zcela nekvalifikované vrstvě obyvatelstva, z nezanedbatelné části tvořené právě Romy. Většina Romů společně s ostatními špatně postavenými skupinami obyvatel se ocitla odkázána sama na sebe v prostředí, kde o jejich práci nebyl dostatečný zájem. V 90. letech navíc byla nastavena štědrá podpora v nezaměstnanosti, která právě tyto vrstvy obyvatelstva demotivovala při shánění zaměstnání. Ohromná nezaměstnanost, která v důsledku těchto změn zachvátila romskou populaci, prohloubila její společenskou izolaci.

Samotným politickým aktivitám některých romských předáků v porevoluční době se budeme věnovat později v příslušných kapitolách. Zde prozatím připomeňme, že Romové se aktivně zapojili do demonstrací v listopadu 1989, 26. listopadu dokonce dva představitelé romské inteligence (JUDr. Emil Ščuka a Jan Rusenko) vystoupili před demonstrujícími na Letenské pláni. Již v těchto dnech se formovala politická strana *Romská občanská iniciativa* (ROI), která následně pod křídly Občanského fóra obsadila několik poslaneckých mandátů (5 v ČNR, 1 v SNR a 2 ve FS).

Souběžně s touto obnovenou aktivizací některých romských špiček se ovšem rozběhly i nenávistné útoky pravicových extremistů, které poznamenaly přípravy voleb v červenci 1990 [Pečínka 2003:118]. Byť šlo o projev vymykající se tendencím běžného obyvatelstva, nešlo o zcela izolovanou záležitost. Útoky extremistů spadaly do širšího kontextu společenských nálad, které se mimo jiné projevily o dva roky později vstupem Sládkových republikánů s otevřeně rasistickou rétorikou do České národní rady i do Federálního shromáždění.

1.6 Shrnutí

Historie Romů v Českých zemích je dlouhá a strastiplná. Obtížnost jejich zakotvení v nových společenských poměrech do značné míry vyvěrá z odlišného hodnotového systému, který je v některých případech v přímém rozporu se zvyklostmi okolní společnosti. Na druhou stranu bohaté dějiny Romů dokládají, že jsou mnohem přizpůsobivější, než je dnes zvykem říkat. A že zdaleka ne vždy jde o přizpůsobení se tvrdým podmínkám na úkor okolí, dokazuje tradice romských řemesel a umění.

Přesto nastala v dějinách tohoto etnika období, kdy napětí mezi usedlou většinou a „exotickými kočovníky“ přerůstalo v otevřené konflikty. Nejvýrazněji v tomto ohledu působí rozsáhlé společenské změny spojené s průmyslovou revolucí, jimž se hluboce zakořeněný životní styl romských skupin přizpůsoboval daleko hůře, než tomu bylo u většinové společnosti (byť řada problematičtějších jevů bezpochyby zasáhla i ji).

Na druhé straně byly osudy Romů vždy velmi ztěžovány netolerantním přístupem jejich okolí, které vidělo v exoticky vyhlížejících kočovnicích provozovatele černé magie a později i vyzvědače Turků apod. Tento xenofobní vztah ke všem skupinám Romů zapustil v evropské mentalitě hluboké kořeny. Ve většině balkánských a v části středoevropských zemí s větší koncentrací Romů (ČR s 2-3% romského obyvatelstva se nachází na spodní hranici této kategorie), které takřka všechny prožily éru totalitních režimů, získal zcela nové rozměry. Strach a netolerance zde byly podtrženy dlouhodobým zanedbáním řešení tíživých životních podmínek tohoto etnika.

2. Romové a jejich identita

Klademe-li si otázku, jaké formy politické participace jsou perspektivní v případě českých Romů, je třeba nejprve vymezit, kdo vlastně čeští Romové jsou. Než budeme zkoumat, jak má být tato specifická skupina reprezentována, je třeba ji definovat.

Kdo jsou Romové, jak je vnímá většinová společnost a jak vnímají svou skupinu oni sami? Začneme hledat odpovědi nejdříve u samotné romské menšiny. Je obecně známo, že Romové nejsou vnitřně homogenní množina. Dělí se do mnoha skupin, které se po staletí vyvíjely odlišně, obklopeny různými národy, v různých přírodních i společenských podmínkách. Známe tak původně kočovné Olašské Romy z Balkánu, rumunskojazyčné Beáše, německé Sinty či usedlé slovenské a maďarské Romy, Rumungry. Po světě je rozptýleno množství skupin Romů, přičemž ty právě zmíněné jsou charakteristické pro střední Evropu.

V České republice se téměř nesetkáme s německými Sinty, byť byli před druhou světovou válkou součástí československé společnosti. Stejně jako oni během holocaustu téměř zmizeli z českých zemí původní čeští a moravští Romové.

Specifickou a nikoli nevýznamnou skupinu Romů v ČR (asi 10% z celkové romské populace) tvoří Olašští Romové, *Vlachike Roma*. Ti se vyznačují výraznou

distancovaností od ostatních Romů, které nazývají Rumungre⁷ [Davidová 2009: 242]. Olašští Romové na našem území až do roku 1959, kdy byla uřezána kola jejich vozů, kočovali. Nomádkého způsobu života se museli pod tlakem komunistického režimu vzdát, ostatní aspekty jejich sociálního života ovšem zůstaly do značné míry zachovány.

Olaši tvoří do značné míry uzavřenou komunitu, s ostatními Romy se nestýkají a spíše jimi opovrhují. V případě této skupiny Romů nemůžeme mluvit o ztrátě tradičních autorit a sociálních vazeb. Systém pravidel určujících vnitřní život komunity zůstal většinou zachován a příčinou případných konfliktů Olašských Romů s ostatním obyvatelstvem bývá tedy jeho nesoulad s obecnými pravidly. Jejich neangažovanost ve veřejných záležitostech české společnosti je kompenzována bohatým vnitřním životem komunity. V těchto charakteristikách se tedy Olaši do značné míry liší od zbytku romského obyvatelstva ČR. Proto se budeme Olašským Romům v této práci věnovat jen okrajově.

Největší část dnes v Česku žijících Romů tvoří Romové slovenští (cca 80%) a vedle nich menší skupina Romů maďarských (cca 10%). Tito Romové přišli ze Slovenska po druhé světové válce (viz první kapitole). Jejich původním domovem byly romské osady nacházející se vždy v blízkosti vesnic. Během druhé světové války byly mnohé z těchto osad zničeny a jejich obyvatelstvo posunuto dál od sídel okolní populace. Podmínky v těchto osadách dalece zaostávaly za běžným standardem. Chyběla infrastruktura, pitná voda apod. Romové byli odkázáni k životu v drsných podmínkách, což zásadním způsobem formovalo jejich zvyky a životní styl.

Kontrast mezi tímto původním prostředím a podmínkami průmyslových měst v českém pohraničí byl neobvykle výrazný a stal se příčinou mnoha problémů při sžívání Romů s dalšími spoluobčany. Výmluvný je například způsob života nově příchozích v městských bytech. „Na nový styl bydlení nebyli Romové zvyklí a žili v přidělených domech, podle tradičního způsobu rodinného života a vedení domácnosti“ [Nečas 2002: 92]. To vedlo k vybydlování a devastaci obydlí i jejich okolí, což bylo příčinou konfliktů s okolním obyvatelstvem.

Právě slovenští Romové, ocitnuvše se v průmyslových aglomeracích Čech, Moravy a Slezska, byli nejvýrazněji postiženi narušením širších rodinných vazeb a

⁷ Označení Rumungre neodkazuje k rumunskému původu, jak by se na první pohled mohlo zdát. Jde o kombinaci slov Rom a Ungre, tedy maďarský Rom. Kočovní Olaši tak označovali usedlé Romy na území Uherska.

ztrátou autorit. Nucené usazení na konci 50. let a následný rozptyl v letech 60. roztříštily zbytky tradičních komunit schopných vnitřní sociální kontroly, která je nutnou podmínkou úspěšné adaptace na změněné celospolečenské poměry. Význam zachování těchto vazeb můžeme vidět například v už zmíněném Českém Krumlově.

Rozpad tradičních forem sociální organizace Romů ovšem není spojen s přijetím sociálních vzorců většinové společnosti. Místo toho většinou zůstává nefunkční torzo tradičních forem nepochopených a nerespektovaných okolní společností. V tomto kontextu se tak jeví jako velice problematický například nízký věk při zahájení sexuálního života. Kromě toho, že začíná často již před patnáctým rokem života, což je v rozporu s českými zákony, jsou zde širší sociální dopady. Mladičká matka není bez opory fungující komunity často schopna se o své dítě postarat, proto se stalo běžným dříve nepřijatelné odkládání dětí do dětských domovů. Proces rozkladu romských rodin započatý v druhé polovině 20. století tak setrvačně pokračuje dál.

Celkové kulturní, a tedy i sociální znevýhodnění romské komunity má ovšem širší důsledky než jen chudobu velké části Romů. Komplementárně spjatým problémem je absence početnější střední třídy i ekonomických, politických a intelektuálních elit. Tento stav ovšem nelze podepřít aktuálními statistikami, neboť vzorek hlásící se k romské národnosti při sčítání lidu je krajně nereprezentativní.⁸ Nicméně lze částečně vycházet ze statistik vedených minulým režimem a z odborných odhadů. Některá čísla, pocházející z evidencí úřadů před rokem 1989, která dokládají špatné sociální postavení velké části Romů, předkládají například Langhamrová a Fiala [Fiala, Langhamrová 2008: 101].

Z úspěchů některých uskutečněných projektů (ať už šlo o strany, hnutí či kulturní spolky), kterým se budu věnovat v poslední kapitole, je evidentní, že mezi Romy je celá řada schopných osobností. Vliv rodinných vazeb na realizaci těchto projektů, četné personální spory či neefektivní spolupráce s institucemi okolní společnosti a další problémy ale ukazují na nezkušenost těchto romských elit. Marginální zájem, který o tyto projekty jeví většinová společnost (kolik lidí v ČR může tušit, že vycházejí romské noviny?), je rovněž příznakem alespoň prozatím slabosti

⁸ V roce 2011 se k romské národnosti přihlásilo 13 150 lidí, což je okolo 5% z odhadovaného počtu Romů v ČR (různé zdroje uvádějí odhady mezi 200 a 300 tisíci) [Kubala 2011].

této vrstvy romského obyvatelstva, jejímž úkolem by měla být spolupráce na zmírnění někdy velmi napjatých vztahů mezi majoritou a romskou menšinou.

2.1 Mezi etnickou kategorií a národem

Obraz romské populace v ČR lze nahlížet sociálně konstruktivistickými teoriemi formování etnicity, resp. národnosti. Jedním z nejzvučnějších jmen v této oblasti je Ernest Gellner. Základem jeho charakteristiky nacionalismu je tvrzení, že „nacionalismus není probuzení a prosazování (...) mytických, domněle přirozených a daných jednotek. Je to naopak krystalizace nových jednotek, vhodná pro podmínky nyní převládající, ačkoli užívající jako surovinu kulturní, historická a jiná dědictví z přednacionalistického světa“ [Gellner 1993: 60]. Nacionalismus sice produkuje umělou konstrukci národa, sám je ale přirozenou reakcí na nové společenské podmínky.

V tomto kontextu se zdá být proces formulace romské kolektivní identity velice přirozeným, neboť Romové v ČR jsou přesně tím případem skupiny, která se náhle ocitla v oněch „nyní převládajících podmínkách“ a která má k dispozici potřebnou surovinu, totiž zvláštní „kulturní a historická dědictví“. Gellner sice upozorňuje, že potenciálních skupin, které by mohly zformulovat etnický či nacionalistický program je ve světě příliš mnoho (jen jazyků je odhadem 8 000) a že tento program se může vyvinout jen u zlomku z nich, nicméně Romové v ČR a v Evropě vůbec jsou natolik specifickou skupinou žijící v tak ostrém kontrastu se svým bezprostředním okolím, že vznik romského nacionalismu je jedním z přirozených vyústění této situace.

Romský nacionalismus ale nemá valný úspěch a většina Romů necítí příslušnost k romské národnosti. Abych přiblížil situaci Romů a romského etnoemancipačního hnutí, použiji vymezení jednotlivých fází utváření národa, jak je definoval Paul Brass [Brass 1996]. Výchozím stavem je podle Brasse etnická kategorie, totiž množina lidí vymezená určitými objektivními znaky, ale nesdílející kolektivní identitu. V momentě, kdy tato množina začne užívat společné symboliky k vymezení svých vlastních hranic, stává se z ní etnikum. Etnikum může požadovat zvláštní práva pro jednotlivé nositele své kolektivní identity.

Národností se stává etnikum v momentě, kdy začne systematicky formulovat politické požadavky k uznání vlastní skupinové identity (a skupinových práv z ní

plynoucích)⁹ okolím. Národnost vybavená vnitřní i vnější suverenitou se stává národem, tedy završuje celý proces. Různé skupiny se mohou zastavit ve kterékoli fázi tohoto vývoje, přičemž u většiny tento vývoj ani nezačne.

Romové sice v druhé polovině 20. století vygenerovali svou vlastní elitu a s ní i několik verzí „národně obrozeneckého“ programu, nicméně tyto pokusy zůstaly naprosté většině Romů cizí. Připomínám, že Marek Jakoubek například pro řadové Romy bez vztahu k těmto projektům záměrně užívá termín „nositelé tradiční romské kultury“ nebo „nositelé kultury romských osad“ [Jakoubek 2004: 92], aby tak odlišil úzkou část hlásící se k romskému etnoemancipačnímu hnutí od naprosté většiny, která zakládá svou skupinovou identitu na úplně jiných hodnotách, než je etnikum.

Jak dokazuje například právě Jakoubek, pro Romy je primární jejich příslušnost k některé subetnické skupině (Beáši, Olaši, Rumungři) či k rodu, jiným důležitým faktorem pro zahrnutí do skupiny je rituální čistota. Neetnické faktory kolektivní identity tedy vysoce převládají nad těmi etnickými. Mezi řadovými Romy z různých skupin neexistuje obecně akceptovaná symbolika pro vymezení romství. I přes snahy části romských elit lze tedy tvrdit, že Romové nedisponují kolektivní etnickou identitou. Z hlediska Brassovy klasifikace tedy můžeme Romy na území ČR přiřadit k pouhé etnické kategorii.

Je možné, že se romským elitám v budoucnu podaří symbolicky vymezit romskou etnickou identitu a vstřípit toto vymezení určité zásadní části „nositelů tradiční romské kultury“. Stejně tak je ale možný scénář, že taková etnická identita nezahrne všechny své potenciální nositele a od hlavního proudu se odpojí některé specifické skupiny jako např. Olaši nebo Sintové,¹⁰ jiné skupiny mohou zůstat na úrovni etnické kategorie. Projekt ustavení romské etnické identity přitom ale může selhat úplně. V takovém případě by se Romové přiřadili k té naprosté většině skupin, které podle Gellnera nikdy nevznosou etnické či národnostní požadavky.

⁹ Zásadní pravomoc, která povyšuje etnika na národnosti, je podle Brasse „kontrola nad veřejným systémem vzdělávání (...), takže mohou učit historii, jazyk a kulturu skupiny své vlastní děti“ [Brass 1996: 86]. Etnikum může požadovat pouze zvláštní práva v rámci systému vzdělávání majoritní společnosti.

¹⁰ Sintové jako subetnická skupina disponují pevně vymezenou kolektivní identitou, přičemž jejich distanc od hlavního proudu romské emancipace je vyjádřen odmítáním výrazu *Romové* k souhrnnému označení všech těchto skupin.

2.2 Sebeidentifikace romských elit

Je evidentní, že hnací silou případného romského národního obrození či jiné formulace skupinové identity jsou zatím nepočetné romské elity. Pokud chceme porozumět možnostem romské emancipace, a tedy i jejich politické participace, je třeba podrobněji popsat proces formování kolektivní identity právě v této sice nereprezentativní, ale velmi vlivné části romské populace.

Právě Romové, kteří se částečně vymaňují z přímého vlivu své rodné komunity, konfrontují své romství s hodnotami okolní společnosti. Jejich etnická příslušnost získává nový rozměr a je vystavena dilematu, jaký vztah zaujme k české většině a k české občanské identitě. Právě tito lidé se ale zároveň do značné míry podílejí na utváření státních politik, veřejně se angažují a přispívají tak i ke snaze o formulaci obecné romské kolektivní identity. Jimi zaujímané postoje tak mohou sloužit jako vodítko pro posouzení potenciálu různých možných scénářů postupu romského etnoemancipačního hnutí.

Lze si představit minimálně tři možné způsoby, jakým se romské elity staví k vlastní etnicitě. Část nesporně povyšuje svou etnicitu (alespoň subjektivně) na národnost a vnímá primárně svou sounáležitost s ostatními Romy napříč zeměmi a kontinenty spíše než s občanským národem, jehož je objektivně součástí. Opačným pólem může být popření, nebo alespoň odsunutí etnické příslušnosti na nevýznamnou pozici v hodnotovém žebříčku. Konečně u střední cesty lze očekávat určitou míru symbiózy etnické či kulturní příslušnosti na straně jedné a loajality okolnímu občanskému národu na straně druhé.

Přínosné poznatky přináší v tomto ohledu studie Miloslavy Turkové a Mirjam Moravcové *Co inspiruje proklamaci romské identity?* [Turková, Moravcová 2003]. Autorky se zaměřují na skupinu lidí stojících na pomyslné hranici romské elity. Soubor jejich respondentů tvořila skupina začínajících romských pedagogických asistentů, kteří teprve formulují své postoje a vstupují do prostoru, v němž získává romská kolektivní identita svou podobu.

Závěry studie nelze kvantifikovat, ani je prohlásit za definitivní, přesto poskytují přehledný obraz spektra různých možných postojů od vyhraněného romství až po asimilaci nakloněnou identifikaci s českým národem.

Z výzkumu vyplynulo, že lze rozlišit dva základní způsoby sebereflexe u vzorku respondentů ve vztahu k jejich romství. Jeden autorky nazvaly *vyhraňující se romství* a druhý *symbióza češství a romství*. „Hloubka (jejich) odlišností spočívá v přijetí odlišného konceptu národa a především ve vnitřním prožívání vlastní identity“ [Moravcová, Turková 2003: 6]. Oba tyto základní proudy je přitom možné ještě dále rozdělit, takže ve výsledku autorky formulují čtyři možné přístupy.

Jeden ze dvou proudů *vyhraňujícího se romství* odpovídá nacionalistickým tendencím části romských elit. Romská národnost se zde stává klíčovou složkou „národně-politické identity“ a dostává se tak de facto do vylučujícího vztahu s příslušností k českému občanskému národu. Druhý proud v rámci *vyhraňujícího se romství* odlišuje svou příslušnost k českému občanskému národu od svého romství, které sice deklaruje, ale prožívá je na jiné rovině – neztotožňuje je s národností.

Rozdílnost těchto dvou způsobů přístupu k vlastní identitě připomíná rozdíly mezi dvěma možnými modely multikulturalismu, které představím v následující kapitole. Prozatím stručně uvedme, že ustavení kolektivní národně-politické identity musí vést nutně ke vzniku komunity přesně vymezené proti zbytku společnosti. Naopak odlišení dvou rovin, na kterých se nachází občanská kolektivní příslušnost a etnická identita, jde vstříc inkluzivnímu modelu multikulturalismu. Připouští integraci do většinové společnosti na základě obecných občanských principů při zachování zvláštní etnické identity.

Zbývající dva proudy zahrnuté v *symbióze češství a romství* se pak vyznačují souběžným přihlášením se k češství a k romství. V jednom případě se jedná o jakýsi průnik dvou kulturních světů, ve kterém se jedinec nachází. V druhém je romská etnická identita sice přiznána, ale je odsunuta do úplně jiné sféry než češství, které je považováno za národní příslušnost.

2.3 Romství: primární nebo sekundární identita?

Z předchozích kapitol vyplývá, že vztah Romů k vlastní etnické identitě je velmi roztříštěný a ovlivňuje ho mnoho faktorů. Pro řadové Romy zůstává stále přednostní jejich příslušnost k příbuzenské skupině, eventuálně k jinak definované skupině. Jejich zakotvení v hierarchické struktuře těchto subetnických skupin a příbuzenských vazeb

tak odsouvá přináležitost k romskému etniku obecně na druhou kolej. Výraznou skutečností přitom je, že společná romská etnická identita zatím nebyla formulována tak, aby ji mohla zásadní část jednotlivých Romů a jejich skupin akceptovat.

Část veřejně se angažujících romských elit přitom usiluje o takovou formulaci romské etnicity (potažmo národnosti) a snaží se do svého projektu zahrnout všechny její potenciální nositele. Vzhledem k charakteristikám tradiční romské kultury, které je pojem národa velmi cizí, není úspěch těchto snah ale vůbec zaručen. Ačkoli se z některých úhlů pohledu zdá možnost romského národního obrození reálným a přirozeným vyústěním historie tohoto etnika, silná míra identifikace s neetnickými (nebo subetnickými) společenstvími bude pravděpodobně značnou překážkou.

Vědomá příslušnost k romskému etniku tedy většinou zůstává až za identifikací s jinou, užší skupinou, v některých případech (především v řadách romské elity) je vnímána jako doplněk příslušnosti k českému občanskému národu. Romství tak zaujímá především pozici sekundární identity a samo o sobě nebývá základem sebeidentifikace.

Pro současné i budoucí politické projevy Romů je přitom zásadní, jaká jiná alternativa skupinové příslušnosti bude většinou řadových Romů přijata. Případný primát identifikace s občanským národem nahrává úspěšné integraci vyvážené maximálně úsilím o určitá etnická práva. Vznesení takových požadavků však zároveň předpokládá formulaci etnické skupinové identity a tedy i posun na Brassově osnově vývoje od etnické kategorie k etniku. Setrvání u primární identifikace s užšími neetnickými skupinami naopak znemožňuje vymezení etnické skupinové identity a tudíž značně ztěžuje zavedení takového přístupu.

3. Debaty o multikulturalismu

Romové, přestože nemají základní rysy národnosti ani etnika v Brassově pojetí, nejsou pouhou sociální skupinou a vytváří kulturně specifickou entitu. Jádro problémů česko-romského soužití proto z mého hlediska nespočívá jen v chudobě a sociálním vyloučení Romů. Příčinnou těchto negativních jevů se mi zdá být právě ona kulturní odlišnost, která na jedné straně vždy ztěžovala adaptaci části Romů na podmínky současné

společnosti, na straně druhé je zdrojem xenofobních nálad většinového obyvatelstva. Sociální problém je tedy důsledkem hlubšího problému kulturního.¹¹

Právě tento kulturní rozdíl a otázka jeho překonání je hlavním nárokem, který by proto měl být kladen na politickou reprezentaci, ať už půjde o standardní politické strany nebo o samostatné politické projekty Romů. Z tohoto důvodu volím multikulturalismus za hlavní teoretické východisko této práce. Představení a pochopení hlavních argumentů padajících v debatách o multikulturalismu může přispět i k pochopení dosavadních romských politických projevů v České republice. V následující kapitole představuji tři vybrané polohy nahlížení na multikulturní společnost. Mou snahou není poskytnout komplexní výklad o teorii multikulturalismu, ale představit ty přístupy, které jsou pro mé téma relevantní.

3.1 Komunitaristický a individualistický multikulturalismus a Sartoriho pluralismus

Problematika soužití více kultur v jednom politickém prostoru zapadá do širšího kontextu politického myšlení. Na základním přístupu, který zvolíme pro řešení této otázky, zásadním způsobem závisí následné odpovědi a veškerá praktická implementace našich závěrů. Možné závěry úvah o multikulturalismu budou mít pochopitelně značný vliv i na formulaci možností politické participace různých menšin v heterogenních společnostech.

Dvě základní východiska v podstatě jakéhokoli společenskovedního zkoumání jsou holismus a atomismus. Jedná se tedy o dilema mezi primátem jedince a primátem společnosti. V debatách o multikulturalismu jsou odrazem těchto dvou základních přístupů dva základní modely soužití více kultur na jednom území. Čistou verzí jednoho je proceduralistická demokracie stavějící na univerzálních individuálních právech, druhým je komunitaristická ochrana partikulárních skupinových zájmů reprezentovaná například Charlesem Taylorem.

¹¹ Spor o podstatu potíží romského obyvatelstva ČR je v podstatě hlavním teoretickým sporem mezi účastníky těchto debat. Byť se část z nich proti multikulturalismu vymezuje, považují ho přesto za ústřední teorii těchto debat. Celý problém rozepisují v kapitole 3.2.

Proceduralistická demokracie ve své ryzí podobě vychází z předpokladu, že její občané disponují univerzálním lidským rozumem a jsou jim společné základní hodnoty. Jejich univerzální lidství je silnější než příslušnost k partikulární skupině. Předpokládá, že na tomto základu je možné vystavět takové podmínky společenského života, které každému jednotlivci zajistí plné možnosti rozvoje jeho individuality.

Tento předpoklad je patrný například v ideologii Velké francouzské revoluce, která ovlivnila tradiční přístup Francie k občanství. Pojmy národnosti a občanství zde splývají. Francouzem je každý francouzský občan, přičemž veškerá skupinová specifika jsou alespoň proklamativně odsunuta do soukromí.

Naproti víře, že jedincům stačí přiznat rovná práva a dát jim možnost naplnit své životy soukromými etickými systémy, stojí přesvědčení, že individuální jednání získává smysl jen skrze skupinovou příslušnost, tedy skrze uznání ze strany skupiny, k níž jedinec přísluší. Zneuznání celé této skupiny jejím okolím má pak devastující dopad i na její jednotlivé příslušníky. Toto přesvědčení získává v praxi podobu politik multikulturalismu. Je zdůvodněním zvláštních opatření, která mají zajistit uznání skupinových práv kulturně odlišných složek obyvatel jednoho státu.

První přístup ve své čisté podobě záměrně ignoruje specifické potřeby různých skupin obyvatel. Je postaven na představě, že člověk disponuje universálním rozumem, podle kterého je třeba se řídit při stanovení obecně platných pravidel. Toto univerzalistické hledisko je ale v posledních desetiletích v praxi zpochybňováno. Univerzální občanství ve Francii nevede k integraci Afričanů, ve Spojených státech selhává integrace Hispánců. Ukazuje se, že i univerzalisticky formulovaný občanský národ je zatížen partikulárním hodnotovým systémem, jehož flexibilita není nekonečná.

Václav Bělohradský píše, že „moderní demokracie je nerozlučně svázána s ideou národního státu“ [Bělohradský 1992: 75]. Liberalizace přirozeně ústí ve formulaci národa a teprve na principu, na kterém je tento národ postaven, záleží schopnost absorbovat rozličné kultury. Je zřejmé, že středoevropské národy postavené na etnickém principu vstřebávají cizí kultury hůř než přistěhovalecké národy v zámoří. Ani americký „melting pot“ ale není ve svých možnostech neomezený.

Z toho plyne, že všelidský universalismus nutný pro ustavení ryze proceduralistické demokracie je utopií. Demokratický stát je nutně svázán s národem. Samotný pojem národa může být sice chápán velmi různě, nicméně zde jasně vyplývá, že žádný stát není kulturně neutrální. Z toho důvodu nemůže zcela zavřít oči před

specifickými potřebami menšin na jeho území. Tato skutečnost je základním opodstatněním debat o multikulturalismu.

Jednotlivé teorie multikulturalismu se liší právě v míře uznaných nároků menšin a v cíli, který tímto uznáním sledují. V přímé opozici universalního individualismu stojí komunitaristický multikulturalismus stavící na primátu skupinových nároků, jakožto záruky plného uznání práv jednotlivce.

Hlavním teoretikem komunitaristického modelu multikulturalismu je Charles Taylor. Proti slepému universalismu se vymezuje tvrzením, které už jsem naznačil. Totiž že „údajně neutrální komplex zásad, které jsou ‚slepé k rozdílům‘, tedy komplex hájený politikou rovné důstojnosti, ve skutečnosti odráží zcela určitou hegemonní kulturu“ [Taylor 2001: 60]. Zároveň předpokládá, že plné uznání identity jedince, která je pevně ukotvena v kulturně vymezené skupině, je nutnou podmínkou naplnění jeho individuálních práv. Na tomto základě staví Taylor svou teorii uznání skupinových nároků. Podle ní je úkolem kulturně různorodého státu zajišťovat jak individuální práva jednotlivce, tak skupinové uznání různých komunit. Přitom tyto dva požadavky podle Taylora v mnoha případech kolidují, a proto je hlavním smyslem multikulturalismu hledat jejich citlivé vyvážení.

Giovanni Sartori vytýká Taylorovi, že „ve své argumentaci příliš snadno a sebejistě přechází od individua ke skupině, od jedince ke kolektivu“ [Sartori 2011: 51]. Taylor přiznává oběma těmto rovinám obdobný nárok. Opírá se přitom mimo jiné o Herderův požadavek originality, nutnosti být věrný sám sobě. „Herder užíval svou koncepci originality ve dvou rovinách: jak vzhledem k jednotlivým lidem uprostřed jiných lidí, tak i vzhledem k národu jakožto nositeli kultury uprostřed jiných národů“ [Taylor 2001: 47].

Pavel Barša tento nedostatek formuluje následovně: „Sledování *individuální jedinečnosti* vede člověka k nonkonformismu, naopak sledování práva na realizaci jeho *skupinové odlišnosti* z něj činí pouze exemplář skupinové esence“ [Barša 1999: 71]. Toto nejasné rozlišení přitom skýtá jedno zásadní nebezpečí. Je zde ohrožen sám princip liberální demokracie, protože nejasně definovaná hranice mezi nároky skupin a jednotlivců připouští zásah do základních lidských práv.

Pokud bychom Taylorův model dovedli do krajnosti, mohli bychom v zájmu zachování integrity tradiční kultury např. Olašských Romů připustit v rámci jejich komunity tvrdou, ale legální diskriminaci homosexuálů, která je nedílnou součástí

původního životního přesvědčení této komunity. Obdobné praktiky ochrany skupinových práv jsou realitou. Reprezentant druhého proudu multikulturalismu, Will Kymlicka, uvádí případ autonomní indiánské vlády Puebla, která nepodléhá Listině práv a tudíž je jí dovoleno diskriminovat „ty členy komunity, kteří konvertovali k protestantismu“ [Kymlicka 1995: 40]. Sledovanou hodnotou v Taylorově přístupu totiž nejsou jen lidská práva, ale i svébytnost kultury samé.

Will Kymlicka se snaží překonat onen rozpor individuálních práv a kolektivních nároků, který představil Charles Taylor. Vychází přitom ale z poněkud jiných předpokladů a sleduje jiné cíle. Stěžejní hodnotou, které podřizuje svou teorii, je požadavek naplnění individuálních práv. Uznání skupinových specifík je jen nástrojem k dosažení tohoto cíle a v žádném případě před ním nemůže dostat přednost. Hodnota kultury samotné potom závisí v podstatě jen na vůli svých nositelů. Barša popisuje tento Kymlickův obrat jako „odlišení primátu jednotlivce na normativní rovině od uznání jeho sociální povahy na rovině deskriptivní“ [Barša 1999: 76]. Toto rozlišení pomáhá Kymlickovi definovat hranici mezi přípustností skupinových nároků a právy jednotlivce lépe než Taylorovi. Umožňuje mu přesně pojmenovat ty skupinové nároky, které jsou důležité pro uznání individuální identity, a zavrhnou ty, které ji naopak popírají.

Kymlicka k tomuto úkolu zavádí pojmy „vnitřní restrikce“ (*internal restriction*) a „vnější ochrany“ (*external protection*). Požadavek vnější ochrany kulturně specifické komunity obnáší „omezení dopadů rozhodnutí majoritní společnosti“ [Kymlicka 1995: 36], zatímco požadavek vnitřních restrikcí ospravedlňuje autonomní autority dané komunity k zásahům do individuálních práv svých členů v zájmu přežití specifické kultury. Použití druhého Kymlicka striktně odmítá.

Vedle těchto dvou kategorií požadavků rozlišuje Kymlicka tři typy nároků menšin v multikulturní společnosti. Jsou jimi 1) zvláštní reprezentace skupiny v institucích majoritní společnosti, 2) právo na samosprávu a 3) zvláštní práva pro příslušníky etnických menšin. Každý z těchto tří instrumentálních nároků může být přitom použit jak pro uplatnění vnější ochrany, tak i pro zavedení vnitřní restrikce.

Takto vzniklá typologie umožňuje stanovit poměrně přesné limity tolerance menšinových nároků. Nejen že vylučuje všechny vnitřní restrikce, ale i opatření vnější ochrany připouští jen pro zajištění rovnosti skupin. Příkladem, kdy si menšina vyhradila práva zapříčiňující zásadní nerovnost mezi skupinami, může být jihoafrický apartheid. Liberalismus tedy podle Kymlicky připouští „svobodu v rámci menšinové skupiny a rovnost mezi menšinou a většinou“ [Kymlicka 1995: 152].

Ještě přísnější požadavek jasného nastavení limitů tolerance v multikulturní společnosti formuloval Giovanni Sartori v knize *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci* [Sartori 2011]. Striktně zde rozlišuje mezi komunitaristickým přístupem, pro který ponechává označení multikulturalismus, a primátem individuálních práv. Pro označení těch politik, které sice přiznávají ohled na jedinečnost jedince (zahrnující i jeho skupinovou příslušnost), ale distancují se od uznání partikulárních skupinových zájmů, používá termín *pluralismus*.

Sartori ostře kritizuje komunitaristy v čele s Charlesem Taylorem a vymezuje se proti přílišnému zdůrazňování uznání identity. Přesto zachovává požadavek tolerance a otevřenosti společnosti. Právě to je ale podle něj v rozporu s Taylorovým požadavkem uznání skupinových nároků. Toto uznání vede podle Sartoriho k rozdělení pluralitní společnosti do navzájem se vylučujících homogenizovaných skupin. Hrozí tak vznik netolerantních uzavřených komunit.

Rozdíl mezi multikulturalismem a pluralismem Sartori popisuje takto: „Zatímco pluralismus staví na protínajících se sociálních a kulturních dělicích liniích (*cleavages*), multikulturalismus staví na liniích kumulativních. (...) zdůrazňuje *cleavages*, které se sčítají a tak se navzájem posilují. (...) vytváří ‚posílené identity‘ – posílené právě tím, že v nich splývá a překrývá se např. jazyk, náboženství, etnikum a ideologie“ [Sartori 2001: 82].

Criss crossing cleavages typické pro Sartoriho pluralismus v praxi znamenají, že společnost se nesestává z přesně ohraničených skupin, ale že naopak jednotlivci ve své identitě kumulují více příslušností – k náboženské obci, k etniku, k profesní skupině, k regionu apod. Vzniká tak pestrá otevřená společnost, ve které nevznikají konkurující si tábory.

Sartori je stejně jako Kymlicka motivován snahou o maximalizaci individuálních práv. Jeho důraz na protínající se dělicí linie jde ruku v ruce s varováním, že individuální práva mohou být zcela naplněna jen ve společnosti vykazující určitou míru integrity. Tolerance k menšinám a jejich specifická práva jsou tudíž ospravedlnitelná, jen pokud vedou k jejich integraci do společnosti jako celku.

Shrňme základní teze zmíněných autorů a jimi reprezentovaných přístupů. Komunitaristé vycházejí z primátu společnosti. Identitu jedince zapouštějí do kontextu jeho rodné komunity. Na základě toho tvrdí, že naplnit práva jedince je možné jedině

skrze uznání skupinových nároků. Za konečný cíl považují politiku úspěšně vyvažující individuální a skupinová práva.

Individualistický revizionismus reprezentovaný Willem Kymlickou vychází z primátu jednotlivce, ovšem přiznává mu nárok na uznání jeho jedinečnosti. Ta je mimo jiné zakotvena i v jeho skupinové příslušnosti. Naplnění individuálních práv je podle Kymlicky možné jen při respektu k identitě, a tudíž i ke zvláštnostem skupiny, k níž náleží. Důsledný primát jednotlivce ale umožňuje Kymlickovi nastavit jasné limity pro uznání těchto skupinových nároků.

K multikulturalismu (především ale k Taylorovi a komunitaristům) je krajně kritický Giovanni Sartori. Nikoli však proto, že by věřil v možnosti systému slepého k rozdílům. Za klíčovou hodnotu ale považuje individuální práva, která jsou podle něj uskutečnitelná jen v integrované společnosti. Připouští toleranci k mnohosti kultur, ale nespátřuje v ní vlastní hodnotu. Jeho cílem je společnost, ve které sice panuje mnohost identit, ale která je integruje do jednoho funkčního celku a nepřipouští štěpení na navzájem vyhraněné komunity.

3.2 České diskuze na téma romsko-českého soužití

Debaty mezi českými odborníky, proromskými aktivisty a samotnými romskými předáky do značné míry odrážejí debatu o multikulturalismu vedenou na mezinárodní úrovni. Pokud si vezmeme tři polohy popsané v předchozí části textu, můžeme k nim najít analogické postoje k řešení česko-romské problematiky.

Pavel Pečínka píše o dvou základních přístupech objevujících se v odborných debatách v Česku – totiž o multikulturálním a sociálním přístupu. V této souvislosti ale poznamenává, „že se nevyhranily jen ‚dvě‘ ostře ohraničené strany sporu, ale spíše větší počet navzájem se odlišujících akademiků, sociálních pracovníků, aktivistů, novinářů a politiků“ [Pečínka 2009: 18]. Navíc vedle těchto dvou pohledů, které se prosadily především mezi vědeckou částí diskutujících, se objevuje romský nacionalismus prezentovaný částí romských představitelů.

V následujícím textu stručně shrnuji charakteristiky romského nacionalismu a dále se věnuji argumentům plzeňského antropologa Marka Jakoubka, reprezentanta sociálního, asimilacionistického přístupu, a jeho oponenta Pavla Barši, zastávajícího multikulturalismu. Kromě těchto dvou autorů se samozřejmě do diskuzí zapojila celá

řada dalších akademiků i romských aktivistů, mezi nimi například Karel Holomek (jemu a dalším angažujícím se Romům se budu věnovat v příštích kapitolách), Jakoubkův spolupracovník Tomáš Hirt, bývalý zmocněnec pro lidská práva Petr Uhl a mnoho dalších. Jakoubka a Baršu ovšem považuji za nejvýraznější reprezentanty dvou elementárních přístupů, kterými je třeba se zabývat, pokud chci hodnotit politickou participaci Romů v ČR.

3.2.1 Romský nacionalismus

Začněme u onoho romského nacionalismu, od kterého se zastánci zbylých dvou proudů distancují. Nacionalistické tendence, reprezentované například *Romskou občanskou iniciativou* (ROI) v ČR a *Romskou mezinárodní unií* (IRU) či *Romským národním kongresem* (RNC) na mezinárodní scéně, se vyznačují jistou nekonzistentností svých požadavků. Z tohoto důvodu je těžké toto hnutí přesně klasifikovat. Hlavní požadavek všeromského sjednocení a etablování romského národa, který z tohoto tábora opakovaně zaznívá, ovšem přibližuje romské nacionalisty komunitaristickým teoretikům multikulturalismu.

Ona zmíněná nekonzistentnost je patrná například v přístupu ROI k otázce školství. Zatímco v roce 1990 hlásala tato strana, že „Romové se nechtějí oddělovat od učebního systému veškerého obyvatelstva, nechtějí zřizovat vlastní školy“ [Davidová 1995: 233], program z roku 1998 se vyslovoval pro „zřizování speciálních romských škol, učilišť pěstujících tradiční romská řemesla atd.“ [Pečínka 2009: 70]. Je zde tedy významný posun od integracionistického přístupu k důrazným požadavkům skupinového uznání a kulturní autonomie.

Vztahy k různým nadnárodním politickým uskupením tento dojem jen posilují. Nacionalistický požadavek romských nadnárodních platforem alespoň částečně kontrastuje například s koketérií těchto romských elit s *Transnacionální radikální stranou* (TRP). Tento politický projekt postavený na radikálním liberalismu je s požadavkem romského nacionalismu přesně v onom rozporu, který formulovali Taylorovi kritici od Willa Kymlicky po Giovanni Sartoriho. Právo jedince na svobodné seburčení zde koliduje s tradicí zpečetěnou skupinovým uznáním.

3.2.2 Jakoubkův asimilacionismus

Zcela zásadně se proti romskému nacionalismu vymezuje skupina badatelů okolo Marka Jakoubka. Obhajoba jeho sociálního přístupu je v některých argumentech shodná s přístupem Giovanni Sartoriho. Marek Jakoubek se v této věci opírá o vlastní výzkumy ve slovenských romských osadách, na jejichž základě dochází k závěru, že kultura Romů (jakkoli nejednotná) se do značné míry překrývá s kulturou chudoby a nese rysy neslučitelné s životem v moderní společnosti [Jakoubek 2006: 336].

Praktickým závěrem Jakoubkových bádání a úvah je požadavek asimilacionismu. Požaduje zásadní obrácení pozornosti k sociálnímu rozměru problému a utlumení podpory kulturním projektům a romské etnické emancipaci. Považuje za nesprávné, jak je mnohdy chápána romská kultura. Její tradiční formu považuje za žitou, autentickou kulturu, která ovšem staví nepřekonatelné překážky romské integraci. Naopak nacionalistický konstrukt některých romských lídrů považuje za falešný, neboť nesplňuje některé základní rysy kultury (tu Jakoubek chápe jako komplexní rámec společenského života, který tento umělý konstrukt neposkytuje).

Stejně jako Sartori požaduje maximální integraci menšin vedoucí k vyšší míře integrity společnosti. „Základní principy některých z nich (menšinových kultur – pozn.) hrozí naši kulturu a její hodnoty zničit a rozvrátit“ [Jakoubek 2004: 281]. Podporu tradiční romské kultury i národnostní kultury prosazované částí romských elit proto považuje za nepřijatelnou. Nepopírá ovšem v žádném případě právo Romů hlásit se ke svému romství či k jinak definované skupinové příslušnosti.

Právě důraz na rozdíl mezi romstvím a jinými typy skupinové příslušnosti je pro Jakoubka poměrně typický. Na základě svých pozorování tvrdí, že koncept etnické či národnostní skupiny je Romům naprosto cizí. Preferenčním faktorem formujícím identitu jedince – „nositel tradiční romské kultury“ – je příslušnost k rodině či některé její nadřazené jednotce.

Jakoubkův důraz na jiné typy skupinové příslušnosti je opět daleko použitelnější pro splnění Sartoriho představy o protínajících se dělících liniích. Romský nacionalismus se naproti tomu nutně vztahuje k okolním společnostem na základě vylučujícího vztahu „buď anebo“. Rom může být pouze Romem, což bude permanentně formovat jeho vztah k okolnímu neromskému obyvatelstvu. Příslušník rodiny či jiné

menší skupiny se ovšem může poměrně snadno začlenit do českého občanského národa, protože tato jeho identita není v rozporu s jeho češtvím.

3.2.3 Baršův „inkluzivní“ multikulturalismus

Pavel Barša napadá Jakoubkův požadavek asimilace a jeho pojetí kultury. Otevřeně se hlásí ke Kymlickovi a dalším individualistům hájícím multikulturalismus, přičemž upozorňuje, že v tomto individualistickém pojetí „je ‚multikulturní společnost‘ jen jiným názvem pro ‚inkluzivní společnost‘ – společnost, v níž si každý může najít své místo, pokud neupírá stejné právo ostatním“ [Barša 2005: 15]. Rezolutně tedy odmítá obvinění, podle kterého multikulturalismus směřuje k dezintegraci společnosti, a požaduje, aby byl důsledně odlišován komunitaristický a individualistický model multikulturalismu.

Společně s Kymlickou Barša tvrdí, že „přítakání zvláštní kolektivní příslušnosti není cílem o sobě, ale prostředkem jak pomoci jejím nositelům k začlenění do širší společnosti“ [tamtéž: 13]. Jde tak proti Jakoubkovi a dalším, kteří požadují zaměření na sociální potíže romské populace (resp. nositelů tradiční romské kultury), které obnáší i zásadní omezení programového rozvoje romské kultury (ať už tradiční nebo národní). Podle Barši je naopak určitá míra uznání romské kolektivní identity a romské kultury jakožto tradiční součásti české společnosti nutná, pokud mají být jednotliví nositelé romství úspěšně začleněni do českého občanského národa.

Jakoubek obviňuje představitele konstruované moderní romské kultury z podvodu, když upozorňuje, že do svého projektu zahrnuli statisíce „nositelů tradiční romské kultury“, jimž tak de facto upřeli právo svobodně se rozhodnout, zda chtějí na tomto romském národním obrození participovat a autoritativně je tak přiřčenili k neexistujícímu romskému národu [Jakoubek 2004: 273]. Barša naproti tomu viní Jakoubka z generalizace chování romských elit [Barša 2005: 12] a požaduje vytvoření moderní etnické kultury jakožto platformy, o kterou by se měla rozšířit definice českého občanského národa. Takto nově definovaný český národ by poskytoval Romům jakožto jednotlivcům nesoucím jisté stigma prostor k důstojnému začlenění.¹² Je zde tedy

¹² V této souvislosti je zajímavé, jak lze interpretovat jeden jev rozdílně z hledisek dvou autorů hájících rozdílná stanoviska. Jakoubek cituje text, ve kterém Romové vyjadřují touhu „porozevříť náruč českého

požadavek vzájemného přizpůsobení obou stran. Romové musejí akceptovat určité minimum nutné pro pokojné soužití s okolní společností, ale na druhé straně „Češi budou muset prostě přestat považovat český stát za vlastnictví své etnické skupiny“ [Barša 1999: 283].

Barša uvádí některé praktické důsledky, které by měl český stát vyvodit z tohoto „rozšíření své definice“. Rozšíření učebních osnov o základní informace o Romech na našem území by mělo na symbolické rovině zajistit lepší možnost identifikace Romů s českým národem a státem. Jak Barša ale podotýká, „podpora by se měla omezit na (...) folklorizaci a muzeifikaci tradiční kultury“ [Barša 1999: 289]. Kromě podobných symbolických posunů v českém školství je třeba podporovat i úpravy techničtějšího rázu, jako jsou přípravné třídy, romští pedagogičtí asistenti apod.

K snadnější identifikaci Romů s českým občanským národem by ale podle Baršy mohla přispět i změna symboliky české státnosti. Některé jeho návrhy jsou přitom poměrně radikální. Pokládá si otázku, „proč například nevyměnit jednoho ze dvou českých lvů na státním znaku za romské kolo?“ [Barša 1999: 287].

Vedle úprav podmínek vzdělávání a symbolických rozšíření českého občanského národa o romské kulturní projevy Barša uvádí možnost zavedení afirmativní akce¹³ nebo speciální reprezentace Romů například rezervací určitého počtu poslaneckých mandátů. Tím by byly naplněny dva ze tří typů menšinových nároků formulovaných Kymlickou. Totiž zvláštní reprezentace a zvláštní etnická práva. Skupinová autonomie je vzhledem k územnímu rozptýlení v případě Romů prakticky obtížně proveditelná.

národa tak, abychom se do něj vešli“ [Jakoubek 2008: 268]. Dokládá tím touhu části samotných Romů nepodílet se na romském nacionalistickém projektu. Stejně tak by ale Barša mohl tímto textem argumentovat pro svou vizi, neboť součástí onoho textu je i překlad české hymny do romštiny. Ono „pootevření náruče“ lze chápat jako Baršou požadovanou redefinici českého občanského národa.

¹³ Odkazuje se přitom na výsledky Zprávy o stavu romských komunit v České republice, tzv. *Bratinkovy zprávy*, kterou vláda ČR přijala usnesením č. 686 ze dne 29. října 1997.

4. Dosavadní romské politické projekty v kontextu teorie multikulturalismu

Romové se jakožto dlouhodobě marginalizovaná skupina obyvatel začali hlásit o slovo až poměrně pozdě. Po prvních vlaštokách během 30. a 40. let přišla první výrazná organizovaná snaha o řešení romských problémů samotnými Romy až na konci 60. let v podobě *Svazu Cikánů-Romů*. Jeho existence měla pouze krátké trvání a byla značně poznamenána obecnými politickými poměry počínající normalizace. Kromě *Svazu* se v éře komunismu jiný pokus o organizovaný politický projev romské menšiny neuskutečnil. Přesto ale během druhé poloviny 20. století vznikla vrstva vzdělaných Romů. Část z nich se angažovala v KSČ, ovšem zároveň se z této vrstvy rekrutovali polistopadoví romští lídři (obě množiny se přitom částečně překrývaly).

Bezprostředně po revoluci se zformovala první romská politická strana na našem území – *Romská občanská iniciativa* (ROI). Po opadnutí prvotní euforie se ale projevila celá řada odstředivých tendencí, které stranu rozložily a nadále brání zformování efektivní romské politické reprezentace. Cílem poslední a klíčové kapitoly tohoto textu je posoudit vybrané aspekty fungování dosavadních romských politických projektů z hlediska teorií multikulturalismu.

4.1 Svaz Cikánů-Romů

Liberalizační tendence 60. let vyústily mimo jiné i v aktivní politický projev československých Romů. Ti se otevřeně vzepřeli asimilační doktríně komunistického režimu a sestavili vlastní program, který vyvrcholil ustavením *Svazu Cikánů-Romů*. I přes částečné uvolnění atmosféry a výrazný posun, který ustavení této organizace znamenalo, je hodnocení této etapy vzhledem k politickým poměrům poněkud obtížné. Hranice mezi nutnou dávkou loajality k režimu a autentickým přáním protagonistů *Svazu* není vždy zcela patrná.

Český *Svaz Cikánů-Romů* i slovenský *Zväz Cigánov-Romov* byly součástí Národní fronty a v proklamativní rovině se držely doktrín vládnoucího režimu. Přesto některé požadavky vznikajícího romského hnutí přesahovaly tehdy přípustnou mez. Požadované uznání kolektivní identity Romů mělo mít podobu státem uznané

národnosti se všemi důsledky, které z toho vyplývají. Budování autonomních národnostních institucí představovalo pro režim stejnou hrozbu jako jakákoli jiná snaha o decentralizaci správy.

Otázkou je, jak hodnotit vliv českého *Svazu Cikánů-Romů* v běžné romské populaci. V roce 1972 měl *Svaz* 8 500 členů [Davidová 2004: 215], přičemž soupis z roku 1967 registroval na českém území cca 60 000 Romů (počet Romů v české části federace ale rostl velmi rychle) [tamtéž: 27]. *Svaz* tedy mohl na našem území sdružovat cca 10% romského obyvatelstva.¹⁴ Vzhledem k tomu, že se dnes hlásí k romské národnosti jen cca 5% Romů (jakkoli složitý je vztah mezi těmito dvěma množinami), je skutečnost, že se aktivně zapojilo do společenské organizace na základě vlastní etnicity tolik Romů, možné považovat za úspěch. Národnostní ambice *Svazu* se v tomto světle zdají daleko legitimnější než obdobné požadavky některých uskupení v demokratické České republice.

Kulturně společenská činnost *Svazu* i jeho politické ambice byly doprovázeny i aktivní účastí některých jeho představitelů v tehdejších státních institucích. Tomáš Holomek, první Rom s vysokoškolským diplomem v ČSSR, otec současného aktivisty Karla Holomka, byl dokonce poslancem Národního shromáždění.

Eva Davidová upozorňuje především na přínos *Svazu* k rozvoji romské kultury a vzdělávání, pozitivně ale hodnotí ekonomickou činnost přidružených hospodářských zařízení *Nevodrom* a *Butiker*. Zmiňuje například program znovuoživení tradičních romských řemesel [Davidová 2004: 215].

Zásadní politický požadavek, který *Svaz* formuloval, totiž uznání romské národnosti, zůstal nenaplněn a stal se pravděpodobně i reálným důvodem rozpuštění *Svazu*. Ovšem i zde došlo k pozitivnímu posunu, neboť od této doby už byli Romové vnímáni jako etnická skupina se specifickými kulturními rysy a režim tak opustil starou asimilacionistickou doktrínu, resp. nenavrátil se k ní. Bez pokračování zůstala i krátká epizoda mezinárodní spolupráce československých Romů s Romy z ostatních zemí. Účast na kongresu *Světové romské unie* byla až do pádu komunistického režimu poslední akcí takového druhu.

¹⁴ Pro srovnání KSČ v celém Československu čítala v roce 1972 cca 1 200 tisíc členů, tedy cca 8% z celkového počtu obyvatel.

Svaz Cikánů-Romů lze tedy označit za politický projekt směřující spíše ke komunitaristickému typu kolektivního uznání. Příkladem důrazu na uznání jedinečnosti romské kultury jako takové může být právě zmíněný program znovuoživení tradičních romských řemesel, která jak známo vymizela v důsledku rozsáhlých změn ekonomické struktury evropské společnosti. V některých ohledech byly tedy cíle *Svazu* v rozporu s požadavky integrace. Přesto je nutné znovu zdůraznit, že jakákoli hodnocení tohoto období romské emancipace jsou značně komplikována dobovým politickým kontextem, který nám nedovoluje uvažovat v termínech, které jsem vyložil v předchozích kapitolách.

4.2 Dva tábory: nacionalismus vs. integrace

V druhé polovině 80. let o sobě začali Romové opět dávat vědět. Postupné uvolňování poměrů umožnilo vyvíjet snahy o etablování vlastní organizace. Tyto snahy a další společenské aktivity potom bezprostředně po revoluci vyústily v založení *Romské občanské iniciativy*. Ve svých počátcích (během euforických porevolučních měsíců až let) slavila ROI úspěchy. Pavel Pečínka o ní dokonce píše jako o straně „téměř všeromské“ s odkazem na provázanost početných cikánských rodin [Pečínka 2003: 116].¹⁵

ROI se ve svém prvním programu definovala jako „otevřená nadiedeologická strana, sdružující všechny občany bez rozdílu národnosti a vyznání, jimž leží na srdci osud Romů“ [Pečínka 1993: 116], přesto už v jejích nejranějších dokumentech byl znát sklon k primordialistickým tvrzením o romském národě. Jeden z letáků šířených v listopadu například vyzýval: „Sestry, bratři, Romové. Probouzejme jeden druhého! Přišel den, na který naši předkové čekali dlouhá léta!“ [tamtéž: 114]. Tyto romantizující tendence, byť zatím zcela nevinné, později mohly posloužit jako dobrá základna pro zostřující se nacionalistickou rétoriku.

¹⁵ Tato představa ovšem ostře kontrastuje s Jakoubkovým tvrzením, že ROI tehdy neoprávněně do svého programu zahrnula všech zhruba 550 000 Romů v tehdejší Československu. Jakoubek dává do protikladu požadavek občanské rovnosti a tradiční hodnoty dosud přežívající v romských komunitách, které jsou s ním neslučitelné [Jakoubek 2004: 273].

Implicitní předpoklad romského národa čítajícího statisíce, obsažený v ideových počátcích ROI, znamenal de facto požadavek uznání kolektivní romské identity. To se projevilo například snahou prosadit romskou národnost jako ústavně uznanou kategorii nebo připojením ROI k *Mezinárodní romské unii* (IRU). Nicméně, jak už bylo zmíněno výše, například v otázce vzdělání se hlásila raná ROI k integraci Romů do vzdělávacího systému majority.

Období počátečních úspěchů bylo korunováno ziskem osmi poslaneckých mandátů ve volbách v červnu 1990, kdy se zástupci ROI dostali na kandidátku *Občanského fóra v Česku a Veřejnosti proti násilí* na Slovensku. Mezi pěti poslanci ROI v České národní radě seděl i Ing. Karel Holomek. Ve Slovenské národní radě obsadila ROI jeden mandát a ve Federálním shromáždění potom dva mandáty – za Česko zde usedla Klára Samková a za Slovensko Gejza Adam.

Úpadek strany charakteristický pro následující léta a následná radikalizace poměrně dobře ilustrují nedostatky základních ideových východisek ROI. V euforické náladě vzniklá strana, podle Pečínky všeromského rozsahu, skončila ve volbách 1992 s cca čtvrtinou procenta hlasů.

Popišme nejprve rozkladné tendence, které se v ROI v období 1990 – 1992 objevily. Jednalo se v podstatě o tři procesy. První štěpení reflektovalo rozpadající se jednotu Československé federace a bylo ovlivněno tíhnutím části slovenských Romů okolo Gejzy Adama k Mečiarovi, zatímco Emilem Ščukou reprezentovaný zbytek federální ROI inklinoval ke Klausovi. Druhé štěpení nastalo už v rámci české části ROI, když se rozpoutal spor mezi Karlem Holomkem a ostatními členy ROI o zásadních otázkách dosavadní praxe i dalšího směřování. Konečně posledním a nejobecnějším jevem bylo prosáknutí nejrůznějších rodinných a klanových vazeb do činnosti ROI.

Romská strana, která hlásala existenci romského národa a usilovala o jeho uznání, se v podstatě hned v této své snaze zdiskreditovala právě štěpením na českou a slovenskou část. Počátky tohoto štěpení jsou přitom starší než rozpad samotné federace, proto je nelze vidět jen jako logické vyústění vzniku dvou nových samostatných států. ROI se sice prezentovala jako národní strana Romů v Československu, ale brázda, která vznikla mezi jejími dvěma částmi, dávala znát, že příslušnost k územnímu celku hraje ve vnímání vlastní identity romských reprezentantů nezanedbatelnou roli. Jednotnost romského národa tak byla samotnou ROI výrazně zpochybněna.

Je ostatně zvláštní, že Ústřední výbor ROI zvolený v březnu 1990 se skládal z 30 Romů z Česka a 22 Romů ze Slovenska, ačkoli poměr romského obyvatelstva v obou republikách byl přinejmenším opačný. To dokládají nejen komunistické i současné odhady reálných počtů Romů, ale i samotnou ROI uváděný počet členů v jednotlivých částech federace. Konečně i skutečnost, že v čele federální ROI stanul Emil Ščuka z Česka, může být příznakem pragocentrismu, který romská politická reprezentace převzala od majoritní společnosti a který byl v tomto případě přinejmenším problematický.

Je ovšem nutné uvést, že spor mezi federální ROI a částí slovenské ROI okolo poslance Federálního shromáždění Gejzy Adama ovlivnily i jiné faktory. Podle Emila Ščuky se Gejza Adam domníval, že „jediným politikem, který to myslí se všemi dobře, je pan Mečiar“ [Pečínka 2003: 123]. Na druhé straně je však z Ščukových projevů evidentní, že jeho vztah k Václavu Klausovi byl podobně nekritický.

Druhý zmíněný konflikt nastal v rámci české části ROI a byl pro další vývoj romské politické reprezentace poměrně klíčový. Dvě strany tohoto sporu byly reprezentovány předsedou ROI Emilem Ščukou na straně jedné a „rebelujícím poslancem“ Karlem Holomkem na straně druhé. Spor se rozhořel kolem Holomkovy kritiky práce poslanců ROI, které obviňoval z nečinnosti a absentérství a z neschopnosti osvojit si některé základní demokratické principy [Pečínka 2003: 124]. Naopak sám Holomek byl předáky romské strany obviněn z individualismu a z rozvracení společného úsilí. Se zásadní kritikou se setkala především jeho snaha o rozdělení dotací i mezi jiné romské organizace. Obvinění Karla Holomka byla mimo jiné podepřena tvrzením, že Holomek, potomek značně integrovaných moravských Romů, vlastně ani Romem není, že nezná život běžného romského obyvatelstva [tamtéž: 125, 132].

Nejednota ve vztahu k práci poslanců, která záhy přerostla ve spor o koncepci rozdělování dotací romským organizacím, se poté projevila v dlouhodobém rozporu mezi ROI a novou Holomkovou organizací, *Společenstvím Romů na Moravě* (SRNM). Obě organizace se odlišovaly rozdílným vnímáním pozice romského obyvatelstva v rámci české společnosti a rozdílnými recepty na řešení jeho problémů. Než ale vysvětlím, v čem se SRNM lišila od ROI, vrátím se ještě k poslednímu zmíněnému procesu, který zapříčinil rozklad ROI.

Zcela zásadním selháním ROI, které výrazně narušilo představu o jednotném romském národu, který usiluje v ČR o uznání, byl vliv soukromých vazeb jednotlivých představitelů. Nepřiměřený vliv na fungování politické strany získaly jednotlivé velké rodiny. Emil Ščuka sám prohlásil, že skupiny pracující v rámci ROI „samozřejmě byly familiární, stranily své rodině, svému bratrovi, sestře. Tam, kde se uškodilo někomu z Rusenků, povstala celá rodina, a to nejen proti mně, ale i proti ROIce“ [Pečínka 2003: 127]. Rusenkovi ostatně stáli za projektem *Romského národního kongresu*, který fungoval „hlavně jako lobbyistická a výtěžná organizace velkorodiny Rusenků“ [tamtéž: 152]. Kromě Romského demokratického kongresu se odštěpilo od ROI mnoho dalších skupinek, nejvýraznějšími z těch, které měly politické ambice, bylo *Hnutí angažovaných Romů* a *Romský demokratický kongres*. Přitom na pozadí štěpení většinou stály osobní spory a ambice jednotlivých rodin. Někteří romští předáci navíc přešli do *Demokratického svazu Romů*, strany podporované KSČ a vycházející z předpokladu, že zachování starých pořádků je v zájmu Romů.

S postupným rozkladem ROI sílily i radikální nálady v ní. Zostřující se nacionalistická rétorika paradoxně kompenzovala ztrátu vlivu a tudíž i legitimacy strany, která se prezentovala jako národní romská strana. Během 90. let se strana dále rozpadala a slábla. Sám Emil Ščuka přiznal, že strana v podstatě nevyvíjí žádnou činnost [Pečínka 2003: 131]. Definitivní zkáza tohoto projektu, který měl v samém počátku reálnou ambici zasadit se o změny v postavení Romů v ČR, přišla po roce 2000.

Emil Ščuka se stal prezidentem *Mezinárodní romské unie* (IRU) a opustil místo předsedy ROI. Jeho nástupcem byl zvolen Štefan Ličartovský, známý politickým turismem mezi ROI a ODS. Působení Ličartovského v čele ROI vyvrcholilo před volbami 2002, kdy Ličartovský bez vědomí strany uzavřel dohodu s pravicově extremistickou *Národně demokratickou stranou*. Součástí této dohody bylo přenechání vysílacího času přiděleného ROI výměnou za příslib části peněz, které by NDS získala v případě překročení 1,5% hlasů.

Tímto krokem Ličartovský zdiskreditoval nejen sebe, ale celou ROI. Po tomto incidentu se rozhořel poslední vášnivý spor v řadách ROI mezi Ličartovským a jeho odpůrci vedenými Miroslavem Karikou. Karikovy snahy o obrodu ROI ztroskotaly. Strana od roku 2004 neplnila své zákonné povinnosti a v roce 2008 podala vláda návrh na její rozpuštění.

Nejvýraznější organizací opoziční vůči ROI se stalo Holomkovo *Společenství Romů na Moravě*. Ačkoli tato organizace jako taková nikdy neměla ambici usilovat o mandát v zastupitelských orgánech, dlouhodobě výrazně zasahuje do veřejného diskursu romské problematiky. Vliv SRNM spočívá například v dlouholetém vydávání romských novin *Romano hangos* (Romský hlas) nebo v angažmá některých aktivistů spjatých s touto organizací ve veřejných institucích. SRNM si totiž na rozdíl od ROI vybuodovalo pověst relativně spolehlivé a konstruktivní organizace. V roce 1999 například došlo k personální obměně v *Meziresortní komisí pro záležitosti romské komunity*, kdy byli Emil Ščuka z ROI a další nahrazeni lidmi spjatými se SRNM a *Romano hangos* [Pečínka 2003: 133]. Nelze ovšem opomenout ani účast jednotlivců svázaných s tímto táborem ve volbách. Např. Karel Holomek kandidoval do evropského parlamentu na moravistické kandidátce *Za zájmy Moravy ve sjednocené Evropě* [Pečínka 2009: 83].

Společenství Romů na Moravě se dlouhodobě vymezilo proti nacionalismu ROI, což je patrné například z ladění zmíněných novin. Romský aktivista Radek D. Horváth kritizuje na jejich stránkách romské nacionalisty takto: „Problém nastává ve chvíli, kdy se ke slovu dostanou lidé, kteří se domnívají, že ve třetím tisíciletí lze definovat něco jako tradiční romské hodnoty a navíc tyto glorifikovat. Není to nic jiného než snaha o separaci na základě odlišnosti“ [Horváth 2011]. Bývalý vládní zmocněnec pro lidská práva a jeden ze stálých účastníků obecné diskuse o česko-romském soužití Petr Uhl se zase v jiném čísle vymezuje i proti opačnému, tedy asimilacionistickému táboru tvrzením, že „bez pozvednutí úrovně kulturní a vzdělanostní a bez zachování a rozvoje únosných romských tradic a jazyka tu nemůže být ani začlenění Romů, byť postupně asimilovaných, do většinové společnosti“ [Uhl 2011]. Spolupráce s neromskými aktivisty je ostatně pro *Romano hangos* i SRNM poměrně typická a též odráží odpor k nacionalismu. Tomuto faktoru přitom Pečínka přisuzuje zásluhu na otevřenosti a kvalitě, kterou *Romano hangos* předčily konkurenční *Romano kurko* vydávané ROI.¹⁶

Z pozice romských nacionalistů by bylo možné SRNM vytknout právě určitý distanc od řadových Romů. Jak jsem již zmínil, Karel Holomek byl několikrát obviněn z toho, že vlastně ani není pravým Romem a že zná lépe prostředí majority. Snaha o určitou muzeizaci romského folkloru a přizpůsobení se životnímu stylu majority (obhajované např. už zmíněným Horváthem či Pavlem Baršou) se zdá z těchto pozic

¹⁶ List *Romano kurko* vycházel do roku 2002, kdy ho vláda pro příliš nízkou kvalitu přestala dotovat a finanční prostředky přidělila pouze *Romano hangos*.

zradou pravého romství. Naopak podle Jakoubka a dalších zastánců asimilace je problematická právě podpora podobných kulturních projektů, které podle nich odsouvají na druhou kolej sociální rozměr problému. Na druhé straně je nutno podotknout, že vedle zmíněných kulturních projektů se věnuje SRNM i terénním sociálním pracím a vyvažuje tak domněle jednostranné zaměření.

4.3 Shrnutí

Tři dosud nejvýraznější projekty romských elit na našem území se svými postoji pohybují mezi nacionalismem a „inkluzivním multikulturalismem“.¹⁷ Jak *Romská občanská iniciativa* v 90. letech, tak *Svaz Cikánů-Romů* po roce 1968 se hlásily k myšlence utvoření (resp. obrození) romského národa a snažily se využít nadnárodní vazby mezi Romy v různých státech. Je evidentní, že právě tyto snahy, doprovázené různou mírou autonomistických požadavků, je možné klasifikovat jako snahy o multikulturní uznání v Taylorově komunitaristickém smyslu. Byť možnost integrace nebyla vždy otevřeně zavrhována, nikdy nebyla v popředí. Důraz byl kladen na posilování kolektivní identity a všeromské sounáležitosti.

Je obtížné hodnotit působení *Svazu Cikánů-Romů*, ačkoli na první pohled je zřejmé, že význam této organizace pro Romy na našem území byl veliký. Zásadní přitom je, že *Svaz* po čtyři roky své existence vystupoval jednotně a nepropadl do změti vnitřních sporů, tak jako ROI v 90. letech. Vysvětlení mohou být různá, nicméně bylo příznačné pro dobu, kdy *Svaz* fungoval, že se většina problémů držela silou pod pokličkou a organizační hierarchie se jednoduše mohla opřít o celkové poměry ve státě.

Úspěchy ROI můžeme naopak vidět jen bezprostředně po revoluci v letech 1989 a 1990. Tehdy opravdu oslovila zásadní část Romů a vydobyla si respekt neromského obyvatelstva. Toto období, kdy se mohla ROI pyšnit nezanedbatelnou dávkou legitimacy, bylo ale doprovázeno značnou umírněností, neboť v této fázi s ROI spolupracovala celá řada osobností, které se později odtrhly. Se slábnoucím vlivem ROI vyšly jasně najevo limity, které romský etnoemancipační proces má. Proces etnického,

¹⁷ Na Slovensku svého času působila *Strana intergrace Romů na Slovensku* s otevřeně asimilacionistickým programem, požadujícím naprostou integraci a postupné opuštění vlastního jazyka a kultury [Pečínka 2003, 157].

případně národnostního sebeuvědomění je výrazně omezen příbuzenskými a dalšími vazbami jednotlivců, kulturní různorodostí, nekompatibilitou některých tradičních prvků s moderní společností a prozatím i nízkou mírou vzdělání a malým počtem zkušených předáků schopných oprostít se od těchto limitů.

Směr zvolený *Společenstvím Romů na Moravě* je v mnoha ohledech umírněnější. Spolupráce s neromskými aktivisty, která jde ruku v ruce s touto umírněností, na jedné straně kompenzuje zatím malé množství veřejně se angažujících Romů a zároveň přispívá k větší otevřenosti hnutí. SRNM je otevřenější diskusi a tudíž se nepropadá do určitých stereotypů, kterým podlehl ROI.

Důraz na rozvoj kultury a zároveň uznání, že tradiční kulturu Romů nelze přenést do moderní společnosti bez zásadních úprav, posouvá ideové zázemí SRNM k modelům multikulturalismu, které prezentují např. Will Kymlicka v obecných diskusích či Pavel Barša v prostředí debaty o česko-romském soužití. Přesto by z hlediska asimilacionistů jako je Jakoubek bylo možné SRNM vytknout právě rozpor mezi folklorem umístěným do muzeí a reálnou kulturou romských komunit, která stále zůstává tomuto ideálu vzdálená a jejímž hlavním problémem je sociální vyloučení a rysy kultury chudoby.

Zjednodušený přehled přístupů k multikulturalismu:

Obecný přístup	Komunitarismus	Integracionismus	Asimilacionismus
Diskuse na mezinárodní úrovni	Charles Taylor	Will Kymlicka	Giovanni Sartori
Diskuse na české úrovni	-----	Pavel Barša	Marek Jakoubek
Konkrétní projekt v ČR	<i>Romská občanská iniciativa (strana)</i>	<i>Společenství Romů na Moravě (o.s.)</i>	-----

Závěr

V úvodu jsem se ptal na charakter dosavadních významných politických projevů Romů. Na základě poznatků uvedených v textu této práce shrnuji, že existují vesměs dva póly politických snah romských elit. Tyto dva póly můžeme nazvat nacionalistickým a integracionistickým.

Romský nacionalismus byl v 90. letech v Česku reprezentován *Romskou občanskou iniciativou*, jejíž osud poukazuje na mnohé slabiny romského národnostního programu. Největším problémem tohoto proudu je malý počet Romů, kteří se s takovým programem ztotožňují. Mezi romskou populací převládá identifikace s jinak formulovanou skupinou, ať už subetnickou (např. Olašští Romové) či příbuzenskou. Častá vzájemná nevraživost mezi těmito skupinami (pozůstatek dávných kastovních přehrad) stojí v cestě jednotné romské reprezentaci.

S touto fragmentací české romské menšiny souvisí i neexistence všeobecně přijatelné podoby případného národnostního programu. Absence jednotné symboliky rovněž znemožňuje, aby se k tomuto programu přihlásila zásadní část romské populace. Z těchto důvodů jsem Romy zařadil v Brassově klasifikaci jako pouhou etnickou kategorii, která jako celek nejeví známky sdílené kolektivní identity a neformuluje proto žádné etnické ani národnostní požadavky (což se nevztahuje na úzkou a neúplnou romskou elitu).

Pokud bychom vztáhli tento model politické participace Romů k modelům multikulturalismu, které byly v práci představeny, blíží se nejvíce požadavkům komunitaristů reprezentovaných Charlesem Taylorem. Z těch samých důvodů, ze kterých selhala ROI, je ale možné tento model pro česko-romské vztahy zavrhnout. K problematičnosti použití tohoto modelu navíc přispívá obtížné stanovení hranice mezi právy jedince a skupiny. Vzhledem k rozporům, které jsou mezi tradiční romskou kulturou a moderními západními hodnotami (jak poukazuje Marek Jakoubek), je skloubení skupinových požadavků tradiční romské kultury a důrazu na individuální práva v podstatě nemožné.

Vedle neúspěšného národnostního programu ROI se vyprofilovala druhá skupina romských aktivistů usilujících spíše o integraci Romů do české společnosti a odmítajících vymezení vůči zbytku společnosti. Tato skupina je asi nejvýraznější

reprezentována *Společenstvím Romů na Moravě* a novinami *Romano hangos*. Neusiluje o formulaci národnostního programu ani o etnickou reprezentaci na bázi politické strany. Prostřednictvím novin *Romano hangos* se ale snaží moderovat diskuse o romské problematice v ČR, lidé spojení s tímto táborem navíc byli úspěšnější než ROI při spolupráci se státními institucemi. Případné úsilí o vstup do zastupitelských orgánů se v této části romských elit projevuje spíše spoluprací s jinými stranami, které se profilují okolo celospolečenských témat. I v těchto případech šlo ale většinou o strany marginální.

Úspěchy této skupiny jsou také zásadně limitovány malým zájmem v řadách českých Romů a určitým odstupem, který je mezi „nosieli tradiční romské kultury“, jak by řekl Marek Jakoubek, a touto „kultivovanou elitou“, která se v mnoha ohledech od tradiční romské kultury distancuje.

I úspěch tohoto proudu tedy závisí na všeobecném rozšíření etnického (nikoli národnostního) programu, který by vedl k přijetí kolektivní identity zásadní částí romské populace. Pokud se tak nestane, zůstanou Romové, resp. jejich rozhodující část, pasivními „nosieli tradiční romské kultury“, pouhou etnickou kategorií bez kolektivních ambic v českém občanském životě. To však může být překážkou jejich integrace.

Z tohoto závěru rovněž plyne poupravení původní hypotézy. Je nutno doplnit, že předpoklady úspěchů této druhé části romských elit, jsou omezeny právě tím, že zdaleka nepostihují celou romskou populaci v Česku. Ačkoli tedy mají určité možnosti, jak zasáhnout do vývoje vztahů mezi Romy, zbytkem společnosti a státními institucemi, jejich legitimita zůstává značně omezená.

Summary

To answer the basic question of this thesis, we can say that there are two branches of the Roma ethnic political movement. I call them an integrationalism and a nationalism. The nationalism of the Romani elites was represented by the *Roma Civic Initiative* (RCI) in the 90s but turned out to be an unsuccessful project, mainly because it included no generally acceptable symbols of the Romani group identity, which are the condition for success of a national project. The Roma are divided into many sub-ethnic and kinship groups which are more important for them than ethnicity. This is the main reason of the failure of the RCI. In the context of theories of multiculturalism we can say that the

nationalism of the RCI is similar to the claims of communitarian theoreticians of multiculturalism (for example Charles Taylor). The diversity of the Roma is not the only reason for complications with the application of this model. According to critics of communitarian multiculturalism, we can say that there is a problem of definition of borders between individual rights and group claims.

Another big group of Roma activists seeks for an integration and acceptance of some characteristics of the majority society. This group is represented by the *Association of Roma in Moravia*. There are no efforts at a national program or special ethnic representation, the group however issues a Romani newspaper called *Romano hangos* and its members have been more successful in cooperating with the state institutions.

The success of this group is limited because of a lack of interest from the side of “ordinary Roma”. There is a big gap between the life of traditional Romani communities and this “cultivated Romani elite” who often dissociate themselves from the traditional communities. It is necessary to create a basic ethnic identity common to all Roma. It is the key to a successful integration. Without this common identity, the Roma will stay a mere ethnic category with no ambitions to collectively influence the political life of this country.

Použitá literatura

BARŠA, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, 347 s. ISBN 80-859-5947-X.

BARŠA, Pavel. Konec Romů v Česku?: Kacířské eseje plzeňských antropologů. 2005. Dostupné z: http://www.varianty.cz/download/pdf/texts_8.pdf.

BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Kapitalismus a občanské ctnosti*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1992, 142 s. ISBN 80-202-0368-0.

BRASS, Paul. Ethnicity and Rational Choice Theory. In: *Ethnicity*. New York: Oxford University Press, 1996, s. 85-89.

CROWE, David M. The International and Historical Dimensions of Romani Migration in Central and Eastern Europe. *Nationalities papers*. 2003, roč. 31, č. 1. ISSN 1465-3923. DOI: 10.1080/0090599032000058839. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0090599032000058839>.

DAVIDOVÁ, Eva. *Romano drom: 1945-1990 : změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. 2., přeprac. vyd., 1. vyd. v edici Interface, 1. vyd. Univerzita Palackého. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004, 273 s. Interface, 32. ISBN 80-244-0524-5.

DAVIDOVÁ, Eva. Mezigenerační změna: ke ztrátě dvou generací Romů v uplynulém půlstoletí. In: JAKOUBEK, Marek a Lenka BUDILOVÁ. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, c2009, 238 - 266. Etnologická řada, sv. č. 1. ISBN 978-80-7325-178-9.

Dokument o postavení romských spoluobčanů předložený jako podklad k veřejné diskusi: Dokument č. 23. CÍSAŘOVSKÁ, Blanka a Vilém PREČAN. *Charta 77: dokumenty 1977-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, 198 - 206. ISBN 978-80-7285-085-3.

FIALA, Tomáš a Jitka LANGHAMROVÁ. Současná charakteristika romské populace a projekce jejího vývoje do roku 2050. In: JAKOUBEK, Marek a Lenka BUDILOVÁ. *Romové a cikáni--neznámí i známí: interdisciplinární pohled*. 1. vyd. Voznice: Leda, 2008, 94 - 122. ISBN 978-80-7335-119-9.

GELLNER, Arnošt. *Národy a nacionalismus*. Překlad Jiří Markus. Praha: Josef Hříbal, 1993, 158 s. Poznání (Josef Hříbal), Sv. 2. ISBN 80-900-8929-1.

HORVÁTH, Drahomír Radek. Raději integrace nežli separace. *Romano hangos*. 2011, roč. 13, č. 17.

JAKOUBEK, Marek. *Romové - konec (ne)jednoho mýtu: tractatus culturo(mo)logicus*. Vyd. 1. Praha: BMSS-Start, 2004, 317 s. Sešity pro sociální politiku (Socioklub). ISBN 80-861-4021-0.

JAKOUBEK, Marek. Přemýšlení ("rethinking") Romů aneb "chudoba >Romů<" má povahu Janusovy tváře. In: JAKOUBEK, Marek. *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, 322 - 400. ISBN 80-86898-76-8.

JAKOUBEK, Marek. Geneze Romů a Baršova ontologie per acclamationem aneb Debata pokračuje. In: JAKOUBEK, Marek a Lenka BUDILOVÁ. *Romové a cikáni--neznámí i známí: interdisciplinární pohled*. 1. vyd. Voznice: Leda, 2008, 257 - 288. ISBN 978-80-7335-119-9.

KAMIŇSKI, Ignacy-Marek. Dilema moci: interní a externí vůdcovství: Romové v Polsku. In: JAKOUBEK, Marek a Lenka BUDILOVÁ. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009, 121 - 153. ISBN 978-80-7325-178-9.

KUBALA, Ondřej. Předběžné výsledky Sčítání lidu, domů a bytů 2011. ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Www.czso.cz* [online]. 2011 [cit. 2012-04-14]. Dostupné z: http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/predbezne_vysledky_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011.

KYMLICKA, Will. *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press, 1995, 280 s. Oxford political theory. ISBN 01-982-9091-8.
NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. 5. dopl. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002, 129 s. ISBN 80-244-0497-4.

PEČÍNKA, Pavel. Romské politické strany a hnutí. In: MAREŠ, Miroslav. *Etnické a regionální strany v ČR po roce 1989*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, 99 - 172. Politologická řada, sv. č. 17. ISBN 80-7325-026-8.

PEČÍNKA, Pavel. Romská menšina v politice českých stran. In: MAREŠ, Miroslav. *Etnické menšiny a česká politika: analýza stranických přístupů k etnické a imigrační politice po roce 1989*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004, s. 34 - 64. Politologická řada, sv. č. 20. ISBN 80-7325-050-0.

PEČÍNKA, Pavel. *Romské strany a politici v Evropě*. Vyd. 1. V Brně: Doplněk, 2009, 193 s. Studijní texty (Doplněk), sv. 11. ISBN 978-807-2392-438.

SARTORI, Giovanni. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci: esej o multietnické společnosti*. 2. vyd. v českém jazyce. Překlad Karolína Křížová. Praha: Dokořán, 2011, 146 s. PNK, sv. 5. ISBN 978-807-3633-806.

TURKOVÁ, Miloslava a Mirjam MORAVCOVÁ. Co inspiruje proklamaci romské identity?: Skupina romských pedagogických asistentů. *Lidé města*. 2003, roč. 11, č. 5. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/assets/files/Rom-diskuse2a.pdf>.

UHL, Petr. Nejdřív svobodné volby v místních romských sdruženích. *Romano hangos*. 2011, roč. 13, č. 16.